

84/2=411.2/53
К-682

З. КОРОЛЕНКО

ДЕР АЛДЫНДАГЫ БАЛДАР

Горно-Алтайск - 1953

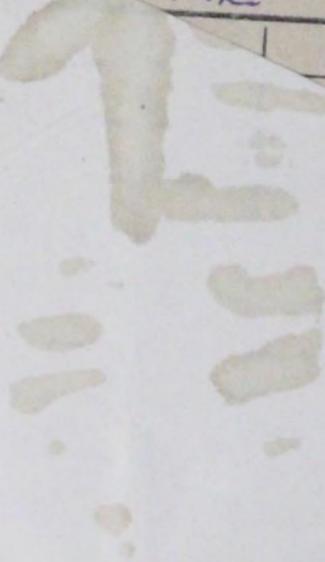
P

K-682

- 200793 -
Хороменков В.Л.

Следы подгнилых
" - 08к

Следы

P1

K-682

В. Г. КОРОЛЕНКО

ЖЕР АЛДЫНДАГЫ
БАЛДАР

Алтай тилге Т. Тюхтениев көчүргөн

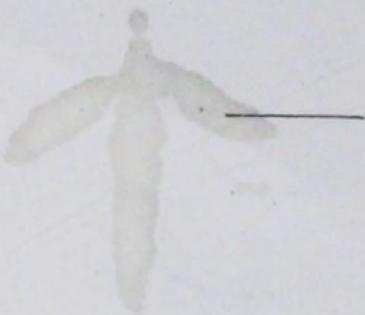
ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ
КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО * 1957

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

84(2=411.2)53-4
К 682

БА ЖАЛЫКТАР

I. Жемирилген туралар	3
II. Адам ла мен	15
III. Мен жаңы таныштар таптым	21
IV. Таныштарымды таштабадым	33
V. Боро таштардың ортозында	40
VI. Пан Тыбурцийле танышқаным	46
VII. Күскиде	56
VIII. Наадай	60
Учы	71

5-КВГ-7А5

I. ЈЕМИРИЛГЕН ТУРАЛАР

Мен алты јашту тужумда энем јада калган. Адам ачу-коронго алдырып, менинг барым-јогымды чек ундуp салгандый болгон. Каa-jaa ол менинг Соnя деп сыйынымды эркеледип, бойынын кирезинде кичееп туратан, ненинг учун дезе, Соnя энеме бүдүштеш болгон. Мен дезе жалаңдагы сок јаңыс агажактый ёском, — кем де мени жакшы кичеебейтен, је јайым ойноп јўрерге бир де кижи чаптык этпейтен.

Бистинг јуртаган јер Княжье-Вено деп адалатан, ол эмезе, кыскарта айтса, Княж-Городок. Ол јоксурап та калган болзо, је оморкок бай поляк

кижининг јери, Түштүк-күнбадыштагы оок город-
тордың кажызына ла түней болгон.

Бу јерге слер күнчыгыш јанынаң келгенигер-
де, слердинг көзигерге элден ле озо түрме—город-
то эн артык чүмдеп эткен турал көрүнер. Город
бойы јабыс јerde, јeesпектип калган тымык буун-
ты суулардың јанында турган, ого баратан кижи-
ге шоссе ѡолло түжерге келижет. Уйкузырап кал-
ган кенек кижи шлагбаумды¹ јалкуурып ёрө кө-
дүрип ийет — слер городто боло бередигер; је
городко киргенип слер айса болзо кенетийин бол-
гообой до каларыгар. Куу чедендер, јүзүн-јүүр бор-
ботко немелер чогуп салган ээн јерлер јерге ки-
рип калган кичинек тураларла солунгылап турат.
Оноң ары элбек площадьта анда-мында еврей-
лердин «улус коютон тураларының» кара каал-
галары көрүнет, казнаның ак стенелүү, казарма-
лар ошкош, түс учреждениелерин көрөргө дö ку-
нукчыл. Кичинек сууны кечире салган агаш күр-
абраның тегеликтерининг алдында онтоп, сил-
кинип, карыган ёбөгөн чилеп, јайканып турат.
Күрдинг ары јанында еврейлер јуртап јаткан
ором чойиллип барган, ондо магазиндер, лавкалар
ла калаш садар таскактар тургулайт. Јаман јыт,
балкаш, оромның тозунында јылыжып, чокпор-
ложып турган балдар. Је база ла бир минуттың
бажында — слер городтың тыштында. Улустың
сöёгин јууган јerde кайындар араай шымыранат,
салкын јалаңдагы ашты кыймыктадып, ѡолдың
јанындагы телеграфтың эмиктеринде түгенбес
кожондорын чойилтип, кунукчыл күүлейт.

¹. Шлагбаум — ѡолды јабарга ла ачарга эткен, бир учынаң ёрө көдүрилип туратан одура агаш.

Öрө айдылган күрлү сүү бир буунтыдан чыгала, база бирүзине түжүп жат. Онойдордо, түндүк ле түштүк жанаң город элбек жайылган суула, саастарла курчалган. Буунтылар жылдан жылга тайызап, блөнгө туй özüp турган, бийик койу кулузындар жаан саастарда, талай чылап, жайка-ныжып турат. Буунтылардың бирүзининг орто-зында ортолык бар. Ортолыкта эски, јемирилип бараткан замок¹ бар болгон.

Мен бу чирип бараткан жаан тураны көргөмдө, жаантайын коркуп туратаным сагыжыма кирет. Ол замок керегинде бирүзи бирүзинен коркушту куучындар угуп жүретем. Бу ортолыкты олјолот-кон туроктор² таш, тобрак тажып, колло эткен деп айдыжатан. «Бу эски замок кишининг сёёктёрининг ўстүнде туруп жат» — деп, озогыдан бери жүртаган улус айдыжатан; менинг коркуган сагыжыма саң башка неме киретен: бу бажы жаар чичкерип барган бийик теректер ёскөн лө эски замок турган ортолыкты јердин алдында канча мунг ёлгөн туроктор куру сёёк колдорыла алдынаң ѡрө тудуп алган тургулаган деп сананатам. Онон улам мен замоктоң там тыңыда коркуур болгоным жарт, керек дезе сыраңгай ла айас күндерде, күннинг жаркынына ла күшкүштардың жарап ўндерине көкүп, ого жууктаң та келгенисте, жулабыс жастыккадый, коркуп туратаныс, не-нинг учун дезе, оодылганынаң бери удал калган карангуй көзнөктөр бис жаар коркушту көрүп туратан, жаан ээн кыптарда кижи ондоп болбос та-быш угулатан: таштар ла штукатурка јемирилип төмөн түшкүлөп, жаңыланып туратан, бис, кайра да көрбөй, онон качып жүгүртенис, кийинибис-

¹ З а м о к — шибее.

² Т ў р о к — Турцияда жаткан төс албаты.

тейг ары дезе тал-табыш, тибирт, күзүрт, јиркире-де каткырып тургандый табыш узак öйгö угулып туратан.

Жоткөнду күски күндерде, буунты суулардын ары јанынаң чурап келген салкынга јаан теректер жайканып ла шуулап турганда, эски замок там коркушту боло берип, городтын да јүргегин јуурий тудуп ийгендий болотон.

Күнбадыш јанында, кырда, онгкойып калган оролордын ла чирик кресттердин ортозында, узак öйдөн бери ээн калган часовня¹ турган. Часовнянын јабынтызы кезик јерден јемирилип, стенелери жайрадылып калган. Онын күнүрүшötкүн ўндү шағынынг ордына ўкүлер түниле бойлорынын јаман ырымду кожондорын кожондо-гылайтан.

Бир тушта бу эски замок кандый ла јокту кижиге јалы јок јадатан јер болгон. Городто јер таппаган кандый ла кижи эмезе кандый бир шылтактаң улам конор јери учун бир де эмеш акча тölöör аргазы јок улус ончозы бу ортолык јаар баргылап, түбекке түшкен баштарын ондо јемирилген стенелердин ортозында амыраткылайтан.

«Замокто јуртап јат» дегени кижининг сырангай ла арга јок јокту болгонын көргүзер сös боло берген. Эски замок бир кезек öйгö јоксураган бичикчини де, öскүзиреген карыган эмегенектерди де, тöröёндöри јок јошкындарды да сүүнчилүү божодып, кондурып турды. Бу јоктулар ончозы эски туранынг ичин јүргилеп, потолокторын ла полдорын сындырып, печкелерге одурып, нени де кайнадып, нени де јигилеп јаткандар — канайды да аргаданып тургандар.

¹ Часобия — ичинде кудайдын сүрлериин илип салган кичинек турда.

Је бу јемирилгөн турада јуртаган улустың ортозында ёён-бөкөн башталды. Алдында графтың айылында кандай да кичинек иште иштеген карыган Януш бойына управляющий аайлу јамы сурал алала, замоктогы јадын-јүрүмди кубултарын баштады. Бир канча күннин туркунына ортолыкта тал-табыш болгон, коркушту кыйгылар угудын турган, оны угуп, кижи кезик ёйлөрдө јер алдындағы караңгыйдан туроктор чыккылап келди эмеш пе деп бодайтон. Ол тал-табыш ла кыйгылар Януштың ижи болгон: ол јайрадылып калған турадагы јуртап јаткан улустардың ортозындағы «јакшы христиандарды» талдап, ѡскёлөринен айрып турган. Учы-учында, ортолыкта табыш, кыйгы токтой берерде, көрөр болзо, Януш замокто көп лө сабазында алдында графтың јалчылары болгон улусты эмезе јалчылардың угынаң бүткен улусты артырып алған эмтири. Ондо арткан улус ончозы кыркылып калған сюрткүт¹ ла «чамаркалу»,² будакту тайактарлу, јаан көк түмчукту карыган ёббөндөр лө тал-табышту, бүдүш-бадыжы не де аайы јок, је торт јоксырап та калған болзо, бойлорының капорлорын³ ла салопторын⁴ артырып алған карыган эмегендер болгондор. Олор ончозы аристократический бөлүк улус болуп, тиленип-суранып јўрер јангду болуп алгандар. Тегин күндерде бу карыган ёббөндөр лө карыган эмегендер городтогы јаткан байлардың айылдарын керип, коптор јайып, бойлорының јадын-јүрүмине комудап, көстөринин жажын төгүп, суранып јўретендер. Воскресен күн-

¹ Сюртүк — эр улустың узун бмурлү озогы кийими.

² Чамарка — эр улустың тыш кийими.

³ Капор — эмеген улустың башка кийетен бөрүгү.

⁴ Салоп — эмеген улустың элбек тоны.

дерде дезе олор ок костёлдордың¹ јанында јергелей тургулап алыш, Иисус² кудайга ла кудайдынг энезине учурлап берип турган немелерди алгылап туратандар.

Бу мындый түймеең тушта ортолыктан чыгып турган табышты ла кыйгыны угуп ийеле, мен бир канча нёкёрлөримле оноор өдүп алала, юон төректердин кийинине јажынып алыш, Януш бүткүл черүдий кызыл түмчукту карыган ёбёгёндорди ле не де аайы јок эмегендерди баштап алыш, сүрдүрерге келижип турган калганчы улусты замоктон канайда чыгара сүрүп турганын аյкап жаткам.

Эңир кирип келеткен. Төректердин бийик баштарының ўстүнде турган булуттан јааш тымырай берген. Ады-жолын кем де билбес, ырызы јок улус алары јок болуп јыртылып калган самтар кийимдерин ёмүрленгилеп, ортолыкла коркугылап ла алаатып калган јүгүрүжип, уулчактарга ичегениненг чыгара сүрдүрген момондор чылап, билдирибезиненг замоктынг кандый бир тежиги јаар ойто кире конорго албадангылап турдылар. Же Януш ла карыган эмегендер олорды кыйгыла, адышла бастыра јерлерден сүргүлеп, күлкүле, агаштарла јалтандырып турган, тууразында дезе колында база јаан агашту унчукпас каруулчык турды. Бу ырызы јок улус дезе арга јокто, корчо-йыжып алыш, ортолыкла јажына айрылышып, күрдинг ары јаны јаар качып, түрген карангуйлап турган эңирдинг суу-балкашту карангуйында јоголышп турат.

Бу ундулбас эңирден ала Януш та, алдында меге кайкамчылу болуп көрүнип тургаң эски за-

¹ Костёл — польский церкве.

² Иисус — кресттүү улустынг кудайы.

мок то мени јилбиркетпей барды. Мен алдында ортолыкка келип, ыраагынаң да болзо, оның боро степелерин ле јееспектип калган јабынчызын көрүп тұрага сүйітеп болғом. Эртен тұра онон әстеп, жоғайлар әле күнге бажырып турған жүзүнбазын улус чыгып келгенде, мен олор жаар тоомжылу көрүп туратам, олордо, әски замокто чылап оқ, кандай да жақытту, кижи билип болбос неме бар деп бодойтом. Олор ондо түнде үйуктагылашып жат, жаан қыптарға оодо согулып калған көзнөктөр өткүре ай чалып турғанда, әмезе жоткон тушта оноор салкын согуп турғанда, ондо не болуп турғанын олор ончозын угуп жат. Карайан Януш теректердин төзине отурып алала, бу жемирилип калған туранның озогы туштагы жақшынак жүрүми керегинде калырап куучындаганын угарға сүйіп туратам.

Же ол әңирден ала замокты да, Янушты да мен жаңыдан көрүп турғандый болдым. Эртенигизинде Януш меге ортолыктың жаңында туштайла, мени оноор баарға қычырып, ондай күндүлү үлустың уулы әмди замокко кирерге жалтанбас учурлу, ненинг учун дезе, ондо әмди жақши улус жұртап жат деп, тыңзынган кеберлү айдып турды. Ол мени колымнаң тудуп алала, сырангай ла замоктың жаңына јединип экелди, же мен ыйлап туруп колымды суура тартып алала, кача бердим. Замокты көрөр күүним жок боло берди. Үстүндеги этажта көзнөктөрди туй кадап салған болгон, алдындағы қыптарда дезе капорлордың ла салоптордың әзлери бийлеп турған. Эмегендер оноортынаң сырангай кижи көрөр аайы жок кийимдү чыккылашып, угарға жескимчилү жарамзып, бойлоры коркүшту айтқылажып турғулаганда, мен бир тушта турокторды түймеендей түндерде токуна-

дып туратан казыр графтың сүнези бу эмегендердин жаңында канайып чыдажып жаткан болотон деп, кайкап туратам. Же сырангай ла учурлұзы — замокто жаткан улус алдында олорло кожо жаткан ырызы жок нөкөрлөрин канайда катурканып чыгара сүргендерин ундуп болбой жүрдим. Кирер-конор жери жок артып калган көбөркійлер керегинде санангамда, жүргем сыйтайтан.

Бу айдылан түймеккеге кийининде бир канча түндердин туркунына ортолыктагы городтың жүрүми амыр жок болды: ийттер ўрүжип, туралардың эжиги қызыражып турды, городтың жартынан улузы кезикте тышкары чыгып, чедендерге агашла согуп, бис уйуктабай жадыс деп, кемгеде темдек бергилеп турғандар. Городтың оромдорыла жаашту түнде курсагы жок ло соокко тонуп калган улус калтыражып, сууга ѡдүп басқындала жүргенин жартынан улус билип турған. Ондай улустың жүргегинде кату санаа табылатанын билип, город сергелен болуп, ондай кату сагыштуларды озолдо кезедип турғанды болгон. Түн, качашкан немедий, жерге соок жаңмырды уруп, эртен турған городтың ўстүне жабыс жылыжып жүрген булуттарды артырып салатан. Салқын, жарттың ортозында жоткондолып, агаштардың баштарын жайкап, ставенъдерди¹ калтылдадып, меге, төжөктө жаткан уулчакка, жылудан ла жадар жеринен астығып калған көп улустар керегинде кожондоп туратан.

Же учы-учында жас кышты жеңдеп чыкты, күн жерди кургадып ийди, оныла коштой жарты жок жошкындар кайдаар да јоголып калды. Түнде ийттердин ўрері токтоды, улус чедендерин токулдатпай барды, городтың уйкулу, бир ле аай жүрүми алдындағы ла аайынча көндүге берди.

¹ Стәвень — көзнөктинг тыш жабузы.

Јаңыс ла замоктон сүрдүрткен, ырызы јок, јокту улус бу городто јадар јерин эмдиге јетире таап болбоды. Олор эмди городтың оромдорыла баскында бай турган; олор кайда да кырда, часовняның жаңында јадар јер таап алган деп, улус айдыжып туратан, је олор ондо канайда аргаданып токунап алганын кем де билбейтен. Күнүң сайын эртен тұра ол жаңынаң, часовняны эбіре-де турган кырдан ла жуукалардан, сырангай кижи көрөр аайы јок кийимдү, серемжилү улус түжүп келеле, бозом энгирде ол ло жаңы жаар барып, јоголып калатанын ончолоры көрүп туратан. Олордың келгени городтың ўргүлеп жатқандық тымык јүрүмин түймедин ииетен. Городтың улустары олор жаар, жалтанып ла очүркеп турғандый, қылчырынаң көрötön. Бу тербезендер замоктон келген аристократический тербезендеге түнгей эмес болгон—город олорды жуутпай турган. Олор до көп сабазында городко коомой күйндү болгон: олор городтың улузына жалканчыганча, айтқыла-за торт, сурап алганча, бойы алып алза торт деп бодайтондор. Айла бу самтар ла ырызы јок караңай калыктың ортозында бойының сагыжы ла талантты жаңынаң замоктогы улустан чик јок ёрба турар улус бар болгон, је ондо олорло жаражып болбой салала, часовнядагы чўми јок улусла ко-жо журтаарга жүре бергендер.

Бу мындың аңылу бир кезек улустан башка, часовняның жаңында кара бајырт самтарлар база јүргүләйтен. Олор базарга келгилегенде ле, саду-чы ўй улус, чочуп-калып, тенгериде карчаа көрүнніп келгенде, балдарын коруп турган такаа чылап, бойлорының нек-сагын колдорыла жаап туратан. Замоктон сүрдүргенинен бери јадар аргазы чек чыккан бу јоктулар биригип алып, келиш-

кенде городто ло айландыра турган јурттарда оок-теек ууры эдип јат деп коп угулыш туратан.

Бу ырызы јок кёөркийлерди пан¹ Тыбурций Драб башкарып турган. Ол эски замокто јадып болбогон улустынг ортозында эң ле артык кижи болгон.

Драбтынг кайдаң келгенин, ол кандый кижи болгонын кем де билбейтен. Кезиктери оны алдында укту-тöстү бай болгон, ады-јолын уйатка түжүреле, онын учун качып јүрү дежип туратандар. Же пан Тыбурцийдинг тыш кеберинде укту-тöстү байга түнгей не де јок болгон. Ол бийик сынду, кату-кабыр чырайлу кижи болгон. Қыскачак, чала кызыл-күренг чачтары туш башка атрайыжып калган, јабыс мангдайын, чала ичкеери сүймайган ээгин, јүзининг тынг тыртангап турганын көргөндө, кижи оны кижи-кийикке түнгей деп сананатан, же јемирилген кабактарынын алдынан суркуражып турган көстөри кунукчыл ла кезе көрötön. Көстөрин көргөндө, ол кижи сүмелү де, ёткүн курч та, кандый ла керектенг айабас, керсү де кижи эмтири деп көрүнер. Онынг чырайы канча ла катап кубулып тыртангап турарда, көрүжи бир де кубулбай, јаантайын бир ле аай болотон, ононг улам мындый сан башка кишинин мынайда оптонып тыртангап турганын көргөмдө, ненинг де учун коркужым келетен. Ол јаантайын терен кунугып јүргендий көрүнетен.

Пан Тыбурцийдин колдоры кату, торсоп калган болгон, јаан буттары, тегин крестьянин кижи-ниң буттарындый, јерге уур базатан. Ононг улам городтынг көп јарым улустары онынг укту-тöстү бай болгонына бүтпейтендер. Же ондый болзо, онынг кайкамчылу бичикчиzin канайды јартай-

¹ Пан — Польшада помещик.

тан? Пан Тыбурций городтогы кабактарда бочконың ўстүне туруп алыш, базарга јуулган хохолдорго¹ Цицероннон² бир канча куучындар ла Ксенофонттон³ бўткўл бажалыктар айдып турат. Хохолдор, тегин де немени сўрекей кўдўрип сананатан улус, јетире аайлабас та болзо, ё кўдўригилў бу куучындарга бойлорының шўўлтелерин кожуп ийетен. Тыбурций тёжине согунып, кўстёрин суркурадып, олорго: «*Patres conscripti*»

— деп адап, куучынын баштаганда, олор чырайларын соодып, бойы бойлорына айдыжатан:

— Кўрзёнг, кўрмостиң уулы канайда айткылап жат!

Пан Тыбурций кўстёрин ёрё кылайтып ала-ла, латинский узун тексттерди эске кычырып баштаганда, сагалду обобёндёр, оны угуп, чала јалтанып та, ого килеп те турган айасту болотон. Олордын санаазында, Тыбурцийдин сўнези кайда да кижи билбес ороондо учуп, христианский эмес тилле куучындап, каный да ачў-коронду јўрўм јўрўп жатканый деп билдиритен. Оның тунгак ўни јер алдындана немедий кўркўреп турганда, толукта отурып алала аракыданга таадыра јымжап калган улус баштарын каландадып, узун чўрмештерин семтейте салактадып, ыйлай беретендер:

— О-ох, энем-ёрёён, куучыны комудалду ок, кўрмёс оны алзын! — Кўстёрининг јаштары тамчылап, узун азу сагалдарыла агып турат.

Je Тыбурций куучынын божодоло, бочкодон тўжуре калыйла, јиркиреде каткыра бергенде,

¹ Хохолдор — озогы Россияда украинецтердин чоло ады.

² Цицерон — јебрен Римде атту-чуулу государственный башкарачы болгон. Ол сўреен курч тилдў кижи болгон. Оның айткан куучындарын кычырып, улус куучын айдарга ўренип туратан.

³ Ксенофонт — јебрен Грециядагы полководец ле историк.

хохолдордың кунукчыл чырайлары кенетийин јарый беретен, колдоры дезе элбек штандарының кармандарынанг оок акчаны карамдабай алып беретен.

Пан Тыбурцийдин сүнези ондый коркушту буудактарды амыр ѡдүп чыкканына сүүнип, хохдор оны аракыла күндүлөп, оны кучактагылап туратандар, онын картузына дезе оок акчалар шынгырап түшкүлэйтэн.

Мындый кайкамчылу бичикчи болгонынан улам, пан Тыбурцийди бир тушта кандый да графтынг јалчызы болгон, граф оны иезуиттердин¹ школына бойының уулчагының ѡдүктерин арчыр јалчы эдип ийген деп, је јаш граф јалкуурып јүрүп каларда, јалчызы дезе онын ўренетен бастыра ўредүзине ўренип алган деп јаны чёрчök куучын табылды.

Пан Тыбурцийде балдар кайданг келгенин база кем де билбейтен. Онын балдары дезе эки болгон: јети јашту, је сыны узун, не ле немеге тазыкканы јаан кижиidий уулчак ла ўч јашту кичинек кызычак. Пан Тыбурций уулчагын бойыла кожо экелген. Кызычак дезе баштап јок болгон, Тыбурций бир канча айлардың туркунына кайдаар да барып јүреле, бу кызычакты экелген:

Уулчактын ады Валек болгон. Ол кара чачту, чичкечек, бийик сынду уулчак кезикте колдорын карманына сугуп алып, калаш садып турган ўй улустынг јўректерин јимиреде айландыра кылчас эдип кўрўп салып, городло тенип јўретен. Кызычакты пан Тыбурций кучактанып алып јўргенин улус бир бе айса эки бе катап кўргён, ононг кызычак кайда да кўрўнбай барган, онын кайда јўргенин де билер кижи јок болгон.

¹ Иезуйт — католический монах.

Часовняның жаңында кырда жердин алдында улус жаткан жер бар деп айышкылап туратан, жердин алдын казып салган жерлер ондо көп учуралп туратан, оның учун мындың куучындарга ончорлы бүдүп тургулайтанд, ого ўзеери, бу улус кайда да жатылаган ине. Олор дезе жаантайын энгиргеери часовня жаңы жаар ууланып баргылайтанд. Оноор «профессор» деп чоло атту соксоо тербезен оббөгөн жантынгап базып барадатан, түрген базыдьла пан Тыбурций де барып жадатан. Энгиргеери оноор арткан да тербезендөр баргылайтанд, же олорды той балкашту каскактарла истеп баргадый жалтанбас кижи чыкпас болды. Өлгөн улустың сөбигин саларга ўзе казып салган кырды жаман жер дежетен. Ондо күскиде жашту түндерде көпөгөш оттор күйүп туратан, часовняда дезе ўкүлөр откүн эткилеп туратан, бу жаман күштың табыжын угуп, керек дезе неден де коркубайтанд темир согоочы устың да јүргеги систай беретен.

II. АДАМ ЛА МЕН

— Коомой, уул, коомой! — деп, замоктон келген карыган Януш городтың оромдорында пан Тыбурцийди угуп турган улустың ортозында меге түштайлла, көп катап айткан.

Онойдо айдып, апшыйак ак сагалын жайкап туратан.

— Коомой, уул, слер жаман улустың ортозында!.. Бу мындың жакшы улустың уулы мында јүргени сүрреен ачу...

Чындал та, энем жада каларда, адамның соок чырайы там соой берерде, менинг айылда јүрге-

нимди улус кaa-jaa лa кoрoтoн. Jайгыда карапuй энгирде адама туштабаска, бoрoнин балазы чылап, садла бoнголoп келеле, жажыл койу сиренъле кoлoткoлoнип калган кoзноғимди jүzүn-jүүр эпсүмелe ачала, араайынаң тoжoккo жада беретем. Кичү сыйыным коштой кыпта кабайында уйуктагалак болзо, мен ого барып, арбанчак карыган няньканы ойгоспоско, араайынаң эркележип, ойноп туратаныс.

Эртен тура тaн jүк лe жарып келгенде, айылдагы улус уйкудан тургалакта, мен садтынг койу, бийик бoлoнгинде чалынду изимди артызып, чеденди ажала, буунты сууга баратам, ондо мендий ок учкан нoкoрлoрим мени кармакту сакыгылайтан, ол эмезе теермен jaap баратам, ондо ўргүлеп отурган теерменчи janы лa шлюздарды¹ ачып ийгенде, суу араайынаң чайбалып, теермennин тегелигинин күректерине табарып, бойынын ижин омок баштай берeten.

Теермennин jaan тегеликтери суунынг табышту тебүзине ойгонып келеле, селт эдип кыймыктап, ойгонорго жалкуурып тургандый, араай кыймыктана берeten, же бир канча секундтардын бажында олор кoбүкти чачып, соок сууга эжинип, айланыжа берeten. Олорды ээчиде жоон валдар араай кыймыктанып ийетен, теермennин ичинdeги шестернялар күркүреже берeten, теермennин таштары шылышража берeten, кулурдынг ак тозуны эски теермennин тежиктеринен, булут чылап, кoдурлип туратан.

Мен онон ары баратам. Мен ар-бүткеннин ойгонып турганын кoрoргo сүүйтем. Уйуктап отурган талан-келенди чочудып эмезе салданынг

¹ Шлюз — теермennин колесозына суу агызарга жазак жер.

жолынаң коркунчак койонды чыгара сүрүп ийерге келишкенде, мен сүүнип туратам. Городтың жаңындағы койу агаشتу јаландарла баргамда, чалынның суузы јалаңның чечектеринин баштарынан түжүп туратан. Агаشتар ўргүлеп, јалку шымыранып тургулайтан.

Мен ыраак јерлерди эбирип келетем, је город то көзнөктөрдин јабуларын жаңы ла ачып турган уйкузы чыккалак улус учурайтан.

Кырдың бажынаң күн чыгып келет; буунты сууның ол жаңынаң гимназисттерди кычырып турған шыңырууш күзүни угулат; мен чайлап аларға айылым жаар базып ийедим.

Тегин де бастыра улус мени тенибер, эш немеге жарабас уулчак деп айдыжатан, мени јүзүн-јүүр жаман кылыкту уул деп тудуш ла адылып туратандар, учы-учында улустың онайдо айтканына мен бойым да јөпсine бердим. Адам база ондый куучындарга бүдүп, кезикте мени санаа-укаа алындырып ўредерге туратан, је оног не де болбайтон. Онын качан да ундулбас ачу-коронго алдырып бүркүлип калган кату чырайын көргөмдөлө, мен жалтанып, чек унчукпай туратем. Мен оның алдына турала, буттарымды селиштире базып, штанымды тартқылап, ары-бери аյқтанаңып туратам. Кезикте менинг төжимде не де көдүрилип келгендий болотон: адам мени кучактап, ти-зезине отургузып алала, эркелетсин деп сананатам. Ол тушта мен оның төжине жапшына берер эдим, айса болзо бис экю — бала ла катуланып калган эр кижи — экүлебиске кару кижинин олгөнинин ачу-коронына кожо ыйлажа берер эдис. Іе адам тумандалып калган көстөриле бажымды ажыра көрүп турғандый көргөндө, мен бастыра бойым жуурыла беретем.

—Энен санаанга кирет пе?—деп, адам сурайт.

Энем менинг санаама кирет пе? Эйе, энем менинг санаама кирип жат! Мен түнде ойгоноло, онын колын карангуйда бедиреп, тың жапшынып алала, окшоп туратанымды ундумбагам. Ол оору тужунда көзнөктин алдында отурып алып, ўргулыже айрылыжар алдында кереестежип аларга тургандый, жакшынак жакшы жүрүмди кунукчыл узак көрүп отуратаны менинг санаама жап-жарт кирет.

Жок, мен энемди ундумбагам!.. Ол жаш, жарашибойы чечектерле бүркелип калган межикте жадарда, мен толукка кирип алала, оноң көс албай көрүп отуратам. Ёлүм деген неменинг коркуштузын мен ол тушта баштапкы ла катап билгем.

Эмди де, көп сабазында карангуй түнде, мен уйку аразында сүреен тың сүүнип ле ырысту күлümзиренип ойгонып келетем. Санаамда энем, алдында чылап ок, база менле кожно жатканый, ол мени эмди ле эркеледип окшоп ийгедий болотон.

Жок, мен энемди ундумбагам!.. Же бийик сынду, чырайы соок кунукчыл адамнын сурагын уккада, мен там ла тыныда кызынып, колымды онын колынан араайынаң ушта тартып алатаам. Адамды мен жуук, сок жаңыс төрөён кижи деп сананзам да, же ого күүним сырангай тартпайтан.

Адам дезе ачынып, менен туура көрötön. Меге онын салтары бир де эмеш жетпей турганын ла бис экүнинг ортобыста кандый да стене туруп жатканын ол бойы билип туратан. Энем эзен тушта, адам оны сүрекей тың сүүп, ырысту болгонынан улам мени аяарыбайтан. Эмди дезе ол ачу-коронго алдырып, мени база аяарыбай турган.

Бис бир эмештөн там ла ыражып турдыс.

Адам мени тенек, кијиге килебес, јаман кылышту уулчак деп, там ла тыңыда бүдүп турган; ол мени јакшыга ўредип айдар учурлу, је онойдо айдып болуп албай турганын, мени сүўр учурлу, је сүўп болбой турганын билип, оның күёни там ла сооп турды. Мен дезе оны сезип туратам. Қезикте јыраалардың ортозына јажынып алала, мен оны аյыктап туратам, ол бойының базыдын там ла түргендедип, аллеяларла базып, јүргенинг сызына чыдажып болбой, тунгак ўниле онтоп турганын мен көрүп отуратам. Ол тужунда адама килеп, јүргегим сыйстап туратан. Бир катап, адам бажын колдорыла кабыра тудуп, скамейка-га отурала, ыйлай берерде, мен чыдажып болбой, јырааның ортозынаң чыгара јүгүрип келдим. Је ол мениң базыымды угуп ийеле, мен jaар кату көрүп, соок кеберлү сурады:

— Не керек?

Меге не де керек јок болгон. Мен токтодынып болбогоныма уйалып, јаны ла ого килегенимди адам чырайымнаң билип ийбезин деп коркуп, түрген кайра бурулдым. Садтың ортозына јүгүрип барада, өлөнгө көнкөрө ѡада түжүп, ачу-корон ыйлай бердим.

Мен јаныскан јүрүмнин коркуштузын алты жаштан ала билип келгем.

Соня деп сыйыным төрт жашту болгон. Мен оны сүреен тың сүўп туратам, ол до мени база онойдо ок сүүйтен; је мени јаман кылышту уулчак деп көрötöni бис экүнинг де ортобысты ырадып салды. Соня ла мен табыштанып ла кыйгырыжып ойын баштаганыста, јаантайын ўргүлеп, көстөрин јумуп алала, жастык эдерге такааның јунын јулуп отуратан карыган нянька түрген ойгонып, мениң Сонямы кабыра тудуп алала, мен jaар чугулду

көрүп, оны бойының кыбына алып баратан. Бу тужунда мениң санаама ўрпейип калган эне та-
каа киретен, мен бойымды калју, карчаага, Соня-
ны дезе такааның балазына түнгей көрötöм. Мен
сүреен ачурканып туратам. Соняны бойымның
ойындарымла ойнодотонымды токтоттым. Бир де-
кижи мегеjakшы соң тó айтпас, эркелетпес те бу
турада да, садымда да бир канча ёйдин бажында
jүрер күүним чек јок боло берген. Мен тенип
jүрер болдым. Ол тушта мениң бастыра эди-ка-
ным кандый да јарты јок керек боловын сезип
тургандый болгон. Садтың эски чедениниң ары
јанындагы учы-кыйузы јок јаан jүрүмде мен нени
де таап аларым деп сананатам; санаамда мен не-
ни де эдер учурлу, нени де эдип ийгедийим бол-
гом, је нени эдерин билбей тургам. Кыйгас нянь-
кадан, бистинк кичинек садтагы яблонялардың
араай шымыраныжынаң, кухняда котлеттер кер-
тип турган бычактардың токулдажынаң качып
туратам. Оноң бери мениң jүзүн-jүүр чололоры-
ма ўзеери оромдо jүрген уулчагаш ла јошкын деп
ат кожулды; је мен оны керекке албайтам. Мен
jүзүн-jүүр чололорго ло адышлышка темигип кал-
гам. Мени адылгылаганда, мен түлтүйип калган
угуп туратам, је оноң ары база ла бойымның
күүнимле кылынып туратам. Оромдорло ары-бе-
ри базып, кичинек эски тураларлу городтың бас-
тыра jүрүмин баланың јилбиркек көстöриле аյк-
тап jүретем: шоссейный ѡолдогы эмиктерле ыраак
гордтордон кандый солундар келип турганын би-
лип аларга, олордың күүлеген табыжын тыңдал,
мажактардың шылыштын ла гайдамактардың¹
сööttöрин салган тöндöрдö салкынның табыжын

¹ Гайдамак — XVII—XVIII чактарда польский помещиктер-
ле тартаужуда турушкан украинский солдат.

угуп јүретем. Мен јүрүмнин коркушту јанына учурал, көп катап көстөримди јаан көрүп, кайкап туратам, көп катап јүрегим өлүмжирап туратан. Көп улустың кебери, јүрүмде болгон көп учуралдар сагыжымда жап - жарт артып турды, мен онойип јүрүп көп неме көрүп ле билип алгам, ол кире немени менен бир канча јаан да балдар көрбөгөн.

Бастыра городты, онын балкашту калганчы толуктарын билип алала, мен ыраакта кырдагы көрүнип турган часовняны аյыткаар болдым. Озо баштап, коркунчаак ан чылап, јаман атту кырга чыгарга коркуп, часовняга башка-башка јанынан жууктап туратам. Же мен ол жерле танышкан сайын, менинг алдымда јаныс ла тымык сёйктөр лё сайалып калган кресттер көрүнип турды. Кайда да кандый бир журттың эмезе кижи барынын темдеги билдирибеди. Мында тымык, ээн болды. Јаныс ла часовня шил јок көзнөктөриле түлтүйип калган көрүп, кандый да кунукчылду санаа сананың тургандый болды. Менинг оны бастыразын айктап көрөр, ичине киреле, ондо тозунан башка не де јок деп билип алар күүним келди. Же јаныскан оноор баарга коркунчылу ла эп јок болордо, мен калаш ла садтан яблоктор берер болуп, городтың оромдорынан ўч учканды тектерип алдым.

III. МЕН ЈАНЫ ТАНЫШТАР ТАПТЫМ

Бис часовня јаар талтүштин кийининде бардыс. Кырга жууктап келеле, јемирилип калган той балкашту жерле, журт улустың күрекле казып салған ла јаскыда суулар јыра жип салган жерле

чыктыбыс. Јемирилип калган келтең јерлерде каа-јаа чирип калган ак сөөктөр куулайыжып жаттылар. Бир јerde агаш межик көрүнүп, экинчиzinde — кижининг бажының куу сөёги тиштери ырсайып калган жатты.

Учы-учында бис, бойы бойыбыска болужып, калганчы жардан кырга түрген чыгып келдибис. Күн ажарга једип бараткан. Кыйа түшкен жаркын эски сөөктөрдин жашölönин жымжада саргартып, кыйындалып калган кресттерде ойноп, часовняның бүдүн арткан көзнөкторинде жаркындалып турды. Мында тым болгон, öлгөн улустың сөёгин узактаң бери салбай турган ээн јер амырап жатканый болды. Мында бис баштар да, сөөктөр дö, межиктер де көрдис. Жажыл жашölön коркуштуölümнин ижининг артканын жарашибынтыла жаап салгандый болды.

Бистең öскө кижи јок болгон; бисти айландыра жаңыс ла боро кучыйактар чуркуражып ла карлагаштар часовняның көзнөкторине кире конуп, ойто чыга конуп учуп турдылар. Часовня дезеölönгө бүркелип калган сөөктөрдин, көрүмжизи јок кресттердин, сөөктөрдин ўстүне салган јемирилип калган таштардың ортозында кунугып калгандый турды. Таштардың јемирилген јерлеринде койу жажылölön жайылып жатты, жүзүнбашка ондү лютиктер ле кашкалар, фиалкалар чокурланып турды.

— Бир де кижи јок — деп, менле кожо келген уулчактардың бирүзи айтты.

— Күн ажып барат — деп, экинчизи айдала, ашкалак та болзо, је кырдың бажында турган күн жаар көрди.

Часовняның эжигин бек кадап салган эмтири, көзнөктори јерден бийик, ондый да болзо, мен

нöкөрлөримнинг болужыла козноккө чыгып аала, часовнянынг ичин көрүп ийерим деп иженип турғам.

— Чыкпа! — деп, уулчактардын бирүзи кенетийин коркуган бойынча, мени колымнан тудуп, кыйгырып ийди.

— Кедери бар! — деп, ого јаан деген уулчак кыйгырып, эңчайе турала, сыртын суй тудуп берди.

Мен жалтанбазынан онынг сыртына чыктым; оноң ол туруп чыгарда, мен бут бажына онын ийиндерине туруп алдым. Онайдо туруп алала, рамага колдорымла белен једип алдым, онын бегин шингдеп алала, козноккө чыгып, отурып алдым.

— Је, ондо не бар? — деп, менен алдынан б ö рө сүрекей јилбиркеп сурал турдылар.

Мен унчукпадым. Козноктөнг б ö к ö йип алыш, часовнянынг ичин аյктап көрдим, оноң таштап салган храмнын¹ ээн тыныжы јаба сокты. Бийик, чичекчек туралынг ичинде кандай да јазал јок болгон. Эңирдеги күннинг чогы ачык кознокторötкүре јайым чалыш, јемирилип калган эски степелерди алтындай јаркындалтып турды. Мен бектеп салган эжиктинг ич јанын, јемирилип калган ўстүги кыпты, аайы јок уур немеге бастырганына чыдаштай кыйындалыжып калгандай чирик эски колонналарды көрүп турдым. Толуктарды јөргөмөштин уйалары туй алыш салган, ондо эски туралардын толуктарында кандай карангай болотон эди, шак ла ондай карангай болгон. Козноктөнг полго јетире бийик эмтири. Мен теренг оро јаар көрүп тургандай болдым, онынг

¹ Храм — церкве, кудайга мүргүйтеп јер.

учун арайдан ла сомдолып турган полдо кандай да саң башка немелерди аайлап болбодым.

Нöкөрлөриме менен солун сакып, төмөн турарга күүндерине тийе берген, оның учун олордың бирүзи, мен чилеп, коштой кöзнöктиң рамазынаң селбектенип алды.

— Ол ондо не? — деп, престолдың¹ јанында кörүнип турган барыңкый немени көргүзип айтты.

— Абыстың бöрүги.

— Јок, кёнök.

— Мында кёнök кайдан келетен?

— Айса болзо, ондо бир тушта кадилага² көректү кос туткан.

— Јок, бу чын ла бöрүк. Акыр, јазап көрөлик. Рамага курды буулап ийелик, сен онон тудунып, түже береринг.

— Онойдо ло түжейин дегем! Керек болзо, бойың түшсен!

— Не! Түшпес деп турунг ба?

— Түшсен!

Мен эки курды тыңыда буулаштырала, олорды рамага ороп, бир учын нöкөриме береле, бойым бирүзинен тудунып алала, салактай бердим. Будым полго тийе берерде, мен чочуп селт эттим, је эңчейип алып мениң кийинимнен аյыктап турган нöкөримди көрөлө, ойто јалтанбай бардым. Каблуктарымның токулдаганы ээн турада шынырап, часовняның ээн ле карангүй толуктарында јанылана берди. Бир канча боро кучыйактар уйаларынаң учуп, јаан тежиктен чыга кондылар.

¹ Престол — церковнег төринде туратан јаан стол.

² Кадила — күйдайга бажырар тушта јыды јарап шлөңдөрсалып ортойтөн темир айак ошкош неме. Оны чичке кынжаларга буулайла, мүргүп турган улус јаар јанып, јарап жытты јайып турандар.

Стенедең кенетийин мен jaар терновый венецтү¹ сагалду кату чырайлу кижи көрүп ийди. Онызы дезе сыранай ла потолоктын алдында кере тартып салган кудайдынг сүрекей jaан сүри эңчейе турган эмтири.

Мен тың коркуп турдым, нöкörимнин кöстöри жилбильдү суркуражып турды.

— Сен ого јууктаарын ба? — деп, ол араай сурады.

— Јууктаарым—деп, мен онойдо ок араай каруузын бердим, је бу öйдö кандый да санг башка неме боло берди.

Озо баштап јемирилген штукатурканынг күзүрти ле шылырты угулды. Öрö не де кыймыктана берди, кейде булуттый тозун кöдүрилди, оноң jaан боро неме канаттарын талбангдадып, туранынг ўстүндеги тежик jaар кöдүрилип чыкты. Часовня кенетийин карангуйлай бергендий болды. Jaан боро ўкү бистинг табышыстан чочуп, карангуй толуктан учуп чыгала, чангкыр тенгерининг яркынына элбес эдип уча берди.

Мен коркуганыма торт калтыража бердим.

— Кöдүр! — деп, кайыштан тудунып, мен нöкörиме кыйгырдым.

— Коркуба, коркуба — деп, ол мени түштин ле күннинг ярыгына кöдүрип чыгарарга белете-нип айтты.

Је кенетийин коркуганынанг онынг јўзи тартылыша берди, ол кыйгырып ийеле, кознёткөн тыш-кары калып түшти. Мен кайра көрөлө, санг башка неме көрдим, айла оны көрөлө, коркуган да эмезим, кобизин кайкагам.

¹ Терновый венец — тёрен — тегенектү јыраа агаш, терновый венец — тёрнинг öрүп эткен венец — шыралаганынг темдеги.

Бистин бёрүк пе, айса кёнёк пё деп блаажын турган кара неме горшок болтыр, ол кейде элес эделе, менинг ле козимче престолдын алдына кире берди. Мен бу тежик јаар оны кийдире тартып бараткан баланын колы ошкош кичинек кол элес эткенин көрүп калдым.

Менинг бу тушта нени сананганымды айдарга да күч, оны коркугам да деп айдарга јарабас. Мен ол јерде болгом. Кайдан да, оско јерден угулгандый, бир канча секундтын туркунына кулагыма балдардын ўч эжер буттарынын түрген тоқулдажы угulyп турды, је удабай ол до табыш јоголып калды. Мен кандый да сан башка, кижи ондоп болбос немелердин ортозында, сыралай ла межикте ошкош, јаныскан болдым.

Ойди мен чек ајарыбадым, онын учун престолдын алдында араай шымыранышты удабай уккам ба, айдып болбозым.

— Ол ненинг учун ойто чыкпай јат?

— Коркуганын көрбөй турунг ба?

Баштапкы ўн торт ло баланын ўнидий угулды, экинчиизи меге јажыт уулчактын ўнине келижер. Престолдын алдынан эки кара көс јалтырт этти деп меге база билдириди.

— Эмди ол нени эткей не? — деп, база ла шымыраныш угулды.

— Акыр — деп, эмеш јаан ўн каруузын берди.

Престолдын алдында не де тын табыштана берди, керек дезе ол јайкана бергендей болды, була ёйдө престолдын алдынан кандый да кижи чыга конды.

Онон тогус јашту деп көргөдий, сыны менен јаан, каткак, кулузын ошкош чичекчек уулчак чыгып келди. Ол кирлү чамчалу, колдорын тар кыс-качак штанынын карманына сугүп алган турды,

Оның быјыраш кара чачтары санааркап турган-
дый кара көстөрининг ўстүнде самтайыжып
турды.

Саң башка јерден сакыбаган јанынаң чыгып
келген таныш эмес уулчак, бистин базарда согу-
жарга белен уулчактар бойы бойына канайда
јууктاي баскылап туратан эди, онойдо ок мен
јаар омок кеберлү базып та келеткен болзо, оны
корюп ийеле, санаам јарый берди. Ол ло престол-
дың алдынаң, јартап айтса, часовняның полының
ачыгынаң, уулчактың кийининең ак-сары чачту,
мен јаар бала јилбүзиле суркуражып турган чанг-
кыр көстү, јўзи чылбайып калган база бир бала
корюнип келерде, санаам оноң артык јарый бер-
ди. Мен стенеден бир эмеш ырада базала, кол-
дорымды база карманыма сугуп алдым. Онызы
дезе мен ёштүмнен коркубай турганымды ла
оны немеге бодобой турганымды көргүзер темдек
болгон.

Бис удур-тедир туруп алала, кезе көрүшти-
бис. Мени бажымнаң ала будыма јетири аյык-
тайла, уулчак сурады:

— Сен бейин не келдин?

— Тегин, — деп, мен каруузын бердим. — Се-
нинг не керегин бар?

Менинг ёштүм колын карманынаң чыгарып,
мени согуп ийерге тургандый, ийинин кыймык-
татты.

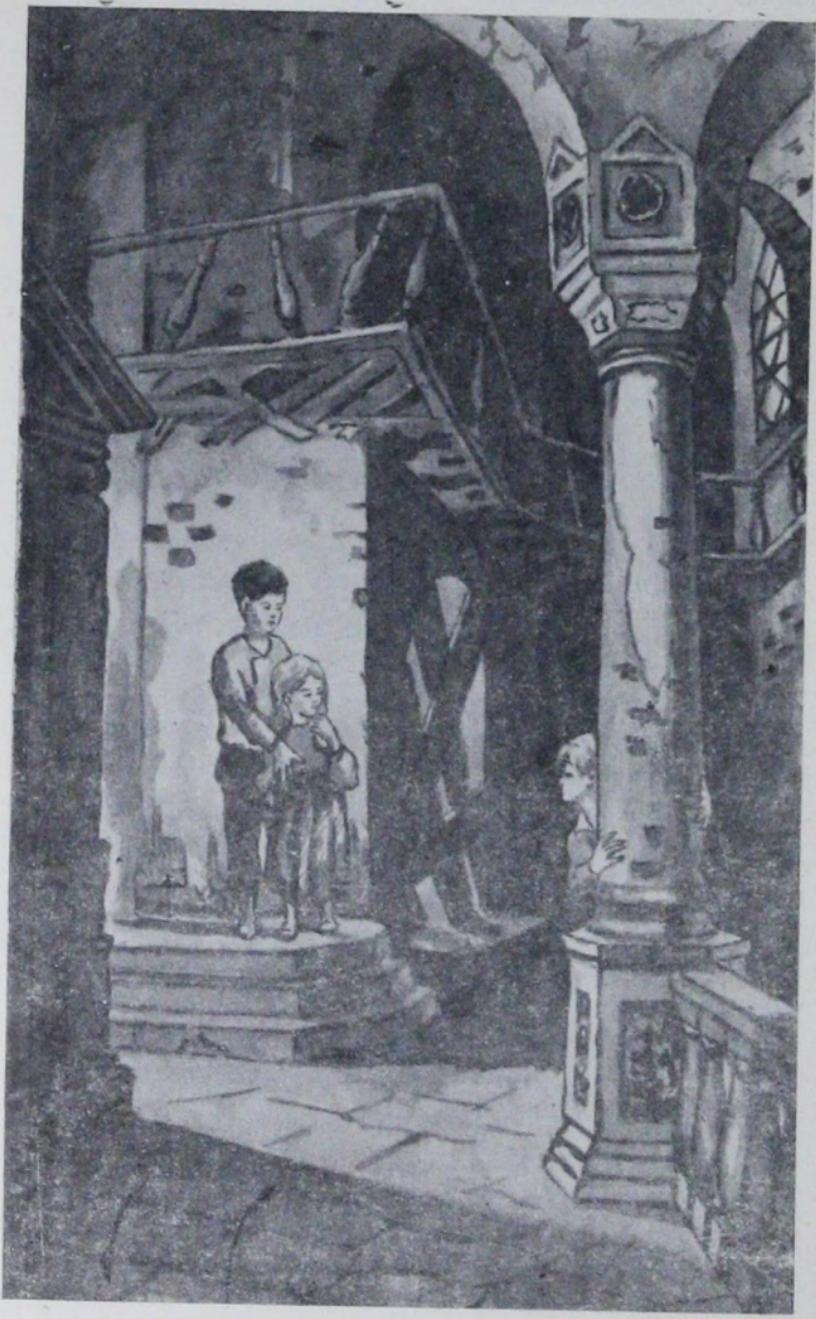
Мен көзимди де јумбадым.

— Мен сеге көргүзерим! — деп, ол кезетти.

Мен төжимді ичкеери туттым.

— Је, сок... аайын кör!..

Бир кезек ой коркушту болгон, керектинг аайы
мынаң ары кандый болоры бу ла ёйдөн камаан-
ду болгон. Мен сакып тургам, је ёштүм, мени

оноидо ок ченеген айасту, аյыктап, кыймыктабай турды.

— Мен, карындаш, бойым да... база... — деп, мен чала нак ўнимле айттым.

Ол ортозында кызычак кичинек колдорыла часовияның полына тайанып, ачыктаң база чыгып келерге албаданып турды. Ол јыгылып, ойто туруп, учи-учында чала уйан базыдыла уулчак jaар ууланды. Juуктай базып келеле, ол уулчактан тың тудунып алды, ого јапшынып алала, мен jaар кайкаган ла эмеш коркуган кеберлүү көрүп турды. Кызычак келгени керектинг аайын башкаландырып ийди: эмди уулчактың согужар аргазы јок боло бергени јарт болды, мен дезе оның мындый эп јок айалгазын тузаланып согужарга барынбадым.

— Сенинг адың кем? — деп, уулчак колыла ак-сары чачту кызычактың бажын сыймап, сурады.

— Вася. А сен кем?

— Мен Валек... Мен сени билерим: сен буунты сууның жанында садта јадың. Слердинг яблоколор сүреен жаан.

— Эйе, онызы чын, бистинг яблоколор јакшы... Керек пе?

Мененг уйат јогынан кача берген черүме жал эдип беретен эки яблоконы карманымнаң чыгарала, бирүзин Валекке бердим, экинчизин кызычакка бердим. Же ол јүзин туура жажырып, Валекке јапшына берди.

— Коркуп јат — деп айдала, уулчак кызычакка бойы берди.

— Сен бери не керектүү киргөн? Мен качан бир слердинг садка кирдим бе? — деп, оның кийинде уулчак сурады

— А не, кел! Мен карын сүүнерим — деп, ка-
руузына сүүнчилү айттым.

Валек аланг кайкады. Ол чала сананып турды.

— Мен сеге нöкөр эмезим—деп, ол кунукчыл-
ду айтты.

— Ненинг учун? — деп, мен онынг кунукчылду
состорин угуп, чын ла ого килеп сурадым.

— Сенинг аданг — пан јаргычы.

— Је оноң не болды? — деп, мен акту јўре-
гимнег кайкадым. — Сен адамла эмес, менле
оиноорынг ине.

Валек бажын жайкады.

— Тыбурций божотпос — деп айдала, ол ке-
нетийин булгала берди. — Бери уксан да. Сен
жакшы уул ошкожынг, је ондый да болзо, сен мы-
наң јўре берзенг, торт бolor эди. Тыбурций сени
мында кёрзё, коомой бolor.

Чындал та, жана рўјеткен деп, мен ѡюпсин-
дим. Кўнниң калганчы чогы часовнянынг кўзнёги
откўре юголып бараткан, городко јетире дезе
жуук эмес болгон.

— Мен мынанг канайып чыгайын?

— Мен сеге ѡлды кўргўзип берейин. Бис ко-
жо чыгарыс.

— Бу чы? — деп, мен кичинек кызычак јаар
сабарымла уладым.

— Маруся ба? Ол база бисле кожо баар.

— Канайда, кўзнёктонг чыгар ба?

Валек сананып тура берди.

— Йок, бу мындый болзын: мен сеге кўзнёккё
чыгып аларга болужып берейин, бис дезе ѡскё
јерле чыгарыс.

Жаны најымнынг болужыла мен кўзнёккё чы-
гып алдым. Қайыш курымды чечип алала, оны
рамага ороп, эки учынанг тудунып, кейде салак-

тай бердим. Оноң кайыштың бир учын божодып ийеле, жерге калып түштим, кайышты дезе суура тартып алдым. Валек ле Маруся мени тышкаары стененинг алдында сакып турдылар.

Күн бу јуукта ла кырдан ажа берген. Город көгөлтиirim тумандый көлөткөгө көмүле бергендий, жаңыс ла ортолыктагы бийик теректердин баштары ажып бараткан күннинг калганчы жаркынына кыскылтым алтындый жарт көрүннеп турды. Санаамда мен бери келгенимнен бир күннен ас эмес ёй ёткөн ошкош, мен бери кече келген ошкожым.

— Мында кандай жакши! — деп, мен жаңыла кирип жаткан эңирдинг ару чыкту кейин төжи-ме толо тартынып, айттым.

— Мында эрикчеен — деп, Валек кунукчыл айтты.

— Слер мында ла жадыгар ба? — деп, бис ўчү кырдан түжүп жадарыбыста сурадым.

— Мында.

— Слердин айылыгар кайда?

Балдар «айыл јок» јадатанын мен чат ла он-дол болбой тургам.

Валек јаантайын кунукчыл бүдүмиле күлүм-зиренип ийеле, нени де айтпады.

Валек жакши јол билетен учун, бис јемирилген каскак жерлерди табарбай ёттибис. Кулузындардын ортозыла кургап калган сасла бдүп, кара суучакты чичекчек доскочокторло кечип, бис кырдын эдегинде түс жерге жедип келдибис.

Мында биске айрылыжар керек болгон. Жаңытаныжымла жакшылажала, мен колымды кызычакка база сундым. Ол бойынынг кичинек колычагын араай берип, алдынанг ёрё чанкыр көстөриле көрүп сурады:

— Сен биске база келеринг бе?

— Келерим — деп, мен каруузын бердим, —
кыйалтазы јогынан!..

— Је, келип јўр — деп, Валек эмеш сананып
турала, айтты,— јаңыс бистинг улус городто бо-
лор тужунда кел.

— «Слердинг улус» ол кем?

— Је, бистинг... ончозы: Тыбурций, профес-
сор... Је ол чаптық этпес болор.

— Јакшы. Олор городто јўргенин кўрзом, ол
тўшта келерим. Јакшы болзын!

— Эй, уксан бери! — деп, мен бир канча јўре
береримде, Валек меге кыйгырды. — Сен бисте
болдым деп, ондо кемге де айтпазынг ба?

— Кемге де айтпазым, — деп, мен кату сўзим
бердим.

— Је карын, онызы јакшы! Ол сенинг тенек
нёköрлёринг шылай бергилезе, кўрмёс кўрдим деп
айт.

— Йарайт, айдайын.

— Је, јакшы болзын!

— Јакшы болзын.

Мен бистинг садтынг чеденине јууктап келе-
римде, Княжье-Венодо бозом кире берген. Замок-
тынг ўстўнде чичкечек серптий ай кўрүнип турды.
јылдыстар суркуражга берген. Мен чеденге чыгар-
га ла турзам, кем де колымнан тудуп алды.

— Вася, нёköр, — деп, менинг кача берген нё-
körim тынарсып шымыранды. — Кёёркий! Ка-
найып келдинг!

— Кўрўп турунг ине... Слер дезе ончогор мени
чачып ийгенигер!..

Ол чала туктурыла берди, је ѡилбиркеп база
ла сўрады:

— Ондо не болды?

— Не! — деп, мен аланзыжы јогынанг айттым. — Көрмөстөр эмей база... Слер дезе — коркунчактар...

Уйатка түшкен нөкөриме колло јанып ийеле, чеден ёрө чыга бердим.

Он беш минуттың бажында мен теренг уйкуга түже бердим, түжүмде кара ородонг сүүнчилү чыгара калып турган көрмөстөрди көрдим. Валек олорды тал чыбыкла сүрүп, Маруся дезе, көстөрин сүүнчилү суркурадып, каткырып, алакандарын согуштырып турды.

IV. ТАНЫШТАРЫМДЫ ТАШТАБАДЫМ

Оноң бери мен јаныс ла јаны таныштарым керегинде сананар болғом. Эңирде, төжөккө јадарымда, эртен тұра уйкуданг тұргамда, јаныс ла кырга баrary керегинде сананып туратам. Эмди городтың оромдорыла мен јаныс ла Валектин нөкөрлөри ончозы городто јүргилеери бе деп көрөргө базып јүретем. Олорды Януш «јаман улус» деп айдатан. Тыбурций кандый бир кабакта јуулган улуска јүзүн-јүүр немелер куучындап калырап тұрган болзо, оның нөкөрлөри базарда басқындап јүргилеген болзо, мен садтанг ўзүп алған яблоколорымды, бойымның јаны нөкөрлөриме јууп турған тамзытарымды кармандарыма сугуп алыш, ол ло тушта састы кечире јүгүрип, часовня jaар баратам.

Валек, јаан кижиidий, төп кылыкту уул болгон, оның учун мен оны јаантайын тооп јүретем. Менинг экелген немелеримди Валек чүмеркебей алыш, көп јанын сыйынына јууп, кайда-кайда салып койотон, же Маруся, мен нени-нени экел-

гемде ле, колдорын чабыштырып ийетен, сүүнгенине көстөри сүркурай беретен, оның куу чырайы кызара беретен, кызычак каткырып ийетен. Бу кичинек нököристинг каткызы бистинг јүргиске торгулып, бойыс та јибей, ого берген конфеттер учун јаан быйан јетиргендий, бисти сүүндирип туратан.

Бу кызычак, кёлёткө јерде ёскён чечек ошкош, куу чырайлу, кичинек бала болгон. Бойы тöрт жашту да болзо, олjakшы базып та болбайтон, талтак буттарыла араай алтап, сыргалыны чылап таралып туратан, оның колдоры чичекчек, ёткүре көрүнип тургандый куу болгон, бажы, жаландагы күзүнги деп чечек чилеп, чичке мойынында жайқанып туратан, кезикте көстөри сүреең кунукчыл боло беретен, ол тушта күлümзиренгенде, менинг санаама энем киретен: энем блöр алдында калганчы күндерде ачык козноктиң жанында отурганда, оның сары чачын салкын кыймыктадып туратан. Онойып кунукчыл күлümзиренген Марусяны энеме түгейлеп көргөмдө, бойыма кунукчыл болуп, көстөриме жаштолуп келетен.

Мен оны бойымның сыйынымла түгдештирип кёрötом: олор жакыт болгондор, је менинг Соням, кёбү калаш ошкош, боп-болчок, мячик ошкош ээлгек болгон. Ол ойногондо, түрген јүгүрип, жиркиреде каткырып туратан; ол жаантайын жараш платьелер кийетен, оның кара чачына бистинг айылга јүрген келин күнүн сайын кызыл лента ѡрюп беретен.

Маруся дезе качан да јүгүрбейтен, каа-јаа ла каткыратан; каткырганда, оның каткызы сырашай кичинек мёнүн күзүнгидий, јük-ђük ле угулатан. Оның платьези кирлү де, эски де болгон,

чачында лента да јок, је оның чачтары Соняның чачтарынан койу да, јараш та болгон, Валек оның чачын күнүң сайин эртен турға јараштыра ёрүп беретен.

Мен коркушту баштак болғом. Јаан улус, «Букичинек уулчактың колдорына ла буттарына корголың уруп салған болбой» — деп, кайкаждың туратандар; бу мындый эрмектердин аайын жарт билбей, меге корголыңды канайда урганын ондой до турған болзом, је ондый куучындарга мен бүдүп туратам. Баштапкы ла күндерден ала мен бойымның жаңы таныштарымла база онайдо баштактанып ойноорго сананғам. Мен Валекти ле Марусяны жилбиркедип, олорды менле көжө ойнозын деп кичеенип турарымда, эски часовняның ичи жынырада жаңыланып туратан. Бу часовняда мындый откүп тал-табыш мының алдында бир де түшта болбогон болор. Је мен олорды бойымның ойныма онайдо ло тартып албадым. Валек мен жаар ла Маруся жаар бир де күлүмзиренбей көрүп туратан.

Бир катап, мен қызычакты жарыжып ойноок deerимде, Валек айткан:

— Јок, ол әмди ле ыйлай берер.

Чындал та, мен қызычакты кычыкайлап ийеле, жүгүртеримде, Маруся кийининең базыдымды угуп ийеле, кенетийин мен жаар бурулып, коруланарга турған кижи чилеп, колдорын ёрө көдүрип, кайдаар да баар әргазы јок, колго кирген күчийак чылап, көзи борорып, мен жаар көрөлө, тың ыйлай берди. Мен торт алаатый бердим.

— Көрдин бе, айттым ине — деп Валек айтты, — ол ойноорго сүүбейтен.

Валек қызычакты юлөнгө отургузала, чечектер ўзүп берди, қызычак ыйын токтодып, өзүм-

дерди араай ылгап, алтын ошкош сары чечекке нени де айдып, јараш көк чечектерди эрдине јууктада тудат. Мен база јобожый береле, кызычактын јанына Валекле коштой јада бердим.

— Ол ненинг учун ондый? — деп, көзимле Марұся jaар көргүзип, мен Валектен сурадым.

— Омок эмес деп пе? — деп, Валек база катап сурайла, оны јарт билип турган кижи чилеп айтты: — Ол боро таштанг улам ондый болуп калган.

— Эйе-е, боро таштанг улам — деп, араай јаныланган неме чилеп, кызычактын ўни угулды.

— Кандый боро таштанг? — деп, мен, аайлабай, катап сурадым.

— Боро таш онын тынын соорып салган. Тыбурций онйдо айткан... Тыбурций оны јакшы билер — деп, алдындағы ла аайынча тенери jaар көрүп, Валек база катап јартады.

— Эйе-е, Тыбурций ончозын билер — деп, кызычак оны әэчиде араай база айтты.

Тыбурцийди әэчий Валектинг айткан јарты јок сөстөринен мен нени де ондободым, је Валектинг «Тыбурций ончозын билер» деп айтканы менинг терең сагыжымда артып калды. Мен чанчактанып алала, Маруся jaар көрдим. Валек оны канайда отургускан, ол онйдо ок эмдиге жетире отурып, чечектерди ылгап отурды, онын чичкечек колдоры араай кыймыктайт, куп-куу јүзиндеги көстөрининг алды көгөрип калган, узун кирбиктерин төмөн көрүп алган. Бу кичинек кунукчыл кызычакты көрүп, Тыбурцийдинг айткан сөстөри — мен ол сөстөрдинг учурын билип болбогон до болзом, — чын деп меге јарт болды. Чын, öскө улус сүүнип катыргадый немеге ыйлап тураган бўсанг башка кызычактын тынын

кем де соорып турган эмтири. Же боро таш кижи-
ниң тынын канайып соорор?

Бу жарты жок неме меге эски замоктың басты-
ра куулгazyндарынан коркушту болгон. Жер ал-
дында кыйналып турган туроктор кандый да кор-
кушту болзо, жотконду түндерде олорды токтодып
турган карыган граф кандый да казыр болзо, же
ол ончозы озогы чөрчөк болгон. Мында дезе ки-
жи билип болбос кандый да коркушту неме эмди
де болуп жат. Кандый да кебери жок, жайнап токто-
дып болбос, таш ошкош казыр кандый да неме.
Марусяның кичинек бажына эңчейип, оның ка-
нын, көстөринин суркуражын ла чыйрагын соо-
рып турган. «Онызы, байла, түнде болуп турган
болбой кайсын» деп, мен сананарымда, жүргегим
Марусяга килеп, жуура тартылып турды.

Бу мындый сагышка алдырала, мен шулмұ-
зымды база эмеш токтоттым. Марусяның жаан
кижидий, төп жүргенине эптеҗип, мен Валекле
экү оны кандый бир өлөндү жерге отургузып са-
лала, чечектер ле жүзүн-жүүр өңдү оогош таштар
жууп, кёбөлөктөр тудуп берип, кезикте кирпич-
терден кучыйактар тудатан баспактар жазап бе-
ретенис. Кезикте дезе, оның жаына өлөнгө суй-
майа жадып алып, булуттар канайда жабынчызы
јемирилип калған часовняның ўстүле бийикте жы-
лып баратканың көрүп, эмезе Марусяга чөрчөк-
төр айдып, эмезе тегин ле куучындажып жадата-
ныс. Бис экүнинг кылых-жандарыс чек башка да
болгон болзо, бу мындый куучындар Валекти ле
мени күннег күнге там ла жаан најылар эдип
турды. Мен сырангай токтомыр жок уулчак болгом,
Валек дезе жаан кижи ошкош төп, кунукчыл бол-
гон. Ол жаан улус керегинде бойының сананга-
нын жалтанбастаң куучындайтан учун мен оны

тооп, чала жалтанып жүретем. Оноң башка, ол меге жаантайын көп солундар айдатан, ондый солундар керегинде мен алдында сананбайтам да. Тыбурций керегинде күучындап, оны бойының нöкөри чилеп айдып турганын угуп турала, мен сурадым:

— Тыбурций сениң адап ба?

— Байла, адам — деп, бу сұрак алдында оның сагыжына да кирбекен чилеп, ол эмеш санып отурала, каруузын берди.

— Ол сени сүўп жат па?

— Эйе, сүўп жат, — деп, ол алдындағызынан бүдүмчилү айтты. — Ол меге жаантайын килеп, кичееп жат, кезикте, билеринг бе, ол мени окшоп, ыйлап туратан.

— Мени база сүўп жат, база ыйлап туратан,— деп, оморкогон кеберлү Маруся айтты.

— Мени дезе адам сүўбей жат, — деп, мен күнукчыл айттым. — Ол мени каучан да окшобогон... Ол жаман кижи.

— Тöгүн, тöгүн, — деп, Валек жараптай айтты: — сен ондобой турган болорын. Тыбурций сенен артық билер. Ол айткан: «Жаргычы городто эң артық кижи... Керек дезе ол бир графты да жаргылап салган...»

— Эйе, онызы чын... Граф коркушту тын чугулданган деп уккам.

— Је, эмди көрдин бе! Графты жаргылаары — кокур эмес.

— Ненин учун?

— Ненин учун? — деп, Валек кайкап менен кайра сурады. — Ненин учун дезе, граф — тегин кижи эмес... Граф нени ле эдейин дезе, эдип жат, ол кайдаар ла барза, каретада¹ отурат, ондо акча

¹ Карета — кичинек јенил абра.

да көп, ол ёскö јаргычыга акча берген болзо, јаргычы оны јаргылабай, јокту кижиини јаргылап салар эди.

— Эйе, онызы чын. Граф бистинг айылда канайда кыйгырганын мен ўккам: «Мен слерди ончогорды садып та аларым, садып та ийерим!» — деген.

— Јаргычы не деди?

— Адам ого: «Слер мынаң ары кедери барыгар!» — деген.

— Же, көрдинг бе, көрдинг бе? Тыбурций база айдат. Ол бай кижиини чыгара сүрерге јалтанбас, бир катап ого карыган Иваниха тайакту келерде дезе, ол эмегенге отургуш экелип берген деп, Тыбурций де айткан. Көр, ол кандый кижи!

Мыны угла, мен терен сагышка түштим. Адам керегинде Валекле күучындашкалагымда адамды улуска кандый күүндү кижи деп кörörgö санаама да кирбegen. Эмди Валектинг сөстöри мени адам учун оморкодып ийди, меге адамды мактаганын угарга, анчадала «ончозын билер» Тыбурций адамды мактап айткан деп ўгаргаjak-ши болгон, је ондый да болзо, Тыбурций бойынынг балдарын сүўп турганы чылап, адам мени качан да сүүбegen де, сүүбес те деп сананарымда, јүрегим систап, систап турды.

V. «БОРО ТАШТАРДЫНГ» ОРТОЗЫНДА

База бир киңдер ётти. «Јаман улус» городко келгени көрүнбес болды, мен дезе, олор мында көрүнзө ле, кыр jaар јүгүрерге, оромдорло темей ле тенип јүрдим. Мен торт ло кунуга

бергем. Је, бир катап мен бажымды салактадып алала, тозунду оромло базып барадарымда, Валек кенетийин мениң ийиниме колын салды.

— Биске не келбей бардың? — деп, ол сурады.

— Коркугам... Городто слердинг улус көрүнбей жат.

— А-а... бистинг улус юк, кел деп сеге айдарга санаама кирбекен... Мен ёскö неме санангам.

— Нени санангам?

— Мен күүнинг тийген болор бо деп санангам.

— Юк, юк...мен, карындаш, эмди ле баарым — деп, мен мендей бердим, — яблоколор до бойымда.

Яблоколор керегинде айдарымда, Валек нени де айдарга тургандый түрген бура сокты, је неме айтпай, мен jaap кандый да саң башка көрди. Мен оның неме айдарын сакып турганымды көрөлө, ол колын јаңыды:

— Юк, алдырбас, сен кыр jaap бар, мен дезе мында бир јерге кирип ийеин — керек бар. Мен сеге јолдо једиже берерим.

Мен, Валек једижип келер деп сакып, араай базып, улам ла кайра көрүп бардым, је кырга чыктым, часовняга једип келдим, Валек једишпеди. Мен неме онгдобой, тура бердим: мында улус јуртап јатканының бир де темдеги юк, ээн тымык јер болтыр, јаныс сөөктөрдө лө боро кучыйактар јайым чыйкылдажып турдылар, койу јодролор, жимолостьтор ло сиреньдер часовняның стенезине јаба бзўп, тудужып калган карагүй бүрлериле нени де шымыранып турдылар.

Мен айландыра аյкап көрдим. Эмди кайда барайын? Байла, Валекти сакыыр керек. Эдер неме юк болордо, мен сөөктөрдинг ортозыла ба-

зып, сёөктөрдинг ўстүндеги јенгсле туй Ѻзўп калган таштардагы арчылып калган бичиктерди кычырып јўрдим. Онойип базып јўреле, мен јарымдай ѡемирилип калган склепке¹ учурадым. Онын јабынчызы салкынга кодорылып калган мында ок жатты. Эжиғин кадап салган эмтири. Ондо не бар деп ѡилбиркеп, мен онынг стенезине эски крест ѡйлоп тургузала, ёрё чыгып алала, ичи јаар кёрдим. Гробница² куру эмтири, јаныс ла полдынг ортозында кўзёнктиң шилдў рамазын эптең кондурып салган эмтири, ол шилдер ёткўре ээн караңгай јердинг алды кёрўнип турды.

Мен гробницаны аյқтап, ол кўзёнкти санбашка јerde эдип салганын кайкап турганчам, арып калган Валек тыныстап јўгўргенче кырга чыгып келди. Онынг колында јаан еврейский булка калаш болгон, койынына нени де кўкпейте сугуп алган, јўзинең тер тамчылап ағып турды.

— Э-э! — деп, ол мени кёрўп ийеле, кыйгырды. — Сен мында турунг не... Тыбурций сеге мында туштаган болзо, коркушту чугулдаар эди! Је эмди канайдар... Мен билерим: сен јакши уул, бистиг канайып јатканысты кемге де айтпазынг. Биске барагы.

— Кайда? Ыраак па? — деп, мен сурадым.

— Бойынг кёрёринг. Менинг кийинимнең ле бас — деди.

Ол жимолосттынг ла сиреньнинг јырааларын жайа тартала, часовнянынг стенезининг алдында јажыл бўрдинг ортозында кўрўнбей қалды, мен онынг кийининең барып, чек такталып калган јер-

¹ Склеп — ёлғон кишининг сёбгин салатан кичинек тура айлу јер.

² Гробница — ёлғон кишининг сёбги јадатан межикти тургужарга кўнгдойлбп ойып эткен таш.

ге кирдим. Койу јодроның ортозында саң төмөн түжетен јер тепкиштү јаан тежик көрүнди. Валек, мени ээчиде бас деп имдел, оноор түшти, бир канча секундтың бажында бис экүлебис јердин алдында, карангүйда боло бердис. Колымнаң јединип алала, Валек мени кандый да чыкту чичкечек коридорло апарды, оноң кенетийин он жаны јаар бурулала, јердин алдында казып салган телкем јерге кирип келдис.

Мен качан да көрбөгөн кайкамчылу немелер көрүп, эжиктинг јанында тура түштим. Күннинг јаркыны ўстүнен төмөн түжүп, јер тураның карангүйинде эки ак јолдый јарт билдирип турды, бу јаркын эки көзнөкötтөрүп чалып турган эмтири. көзнөктин бирүзи байа склептин полында көргөн көзнөкötтөрүп чалып, оноң, күс-күден тайкылгандый, тайкылып, јер полго тийип, јер алдындагы чыкту кейди очбик јарыдып турды. Стенелерди таштан салган эмтири, јаан јалбак колонналар таш тугалардый көрүнет: олор ѡрё потолокто бек биригип калган эмтири. Полдың эмеш јарык јерлеринде отурган кижининг оборы көрүнет. Караган «профессор», бажын бököйтеп алала, нени де кимиренип, бойының самтар кийимин ийнеле чукчуп отурды. Бис кирип келеристе, ол керек дезе бажын да көдүрбеди, оның колы кыймыктанбай турган болзо, бу кижининг боро оборын таштан эткен кижининг сомы деп те көргөдий болгон.

Экинчи көзнөктин алдында Маруся көп чечектен јууп алган, олорды темиккен аайынча талдалап отурды. Күннинг јаркыны оның сары ча-

чына тийип, оны бастыра бойын јарыдып турды, је ондый да болзо, ол боро таштың јанында кандаý да ёчомик көрүнип, эмди ле јоголо бергедий саң башка боро болчок немедий отурды. Щрё, јердин ўстүнде, булуттар јылыжып, күнди бўктоп ийгенде, мында, јер алдында, стенелер караңгайга торт ло кўмюле берет, оноң ойто ло соок кату таштар көрүнип, кичинек кызычакты бастыра јанынан капсып алгандый тургулайт. Мен Марусяның сўёнчизин сооро тартып бараткан «боро таштар» керегинде Валектин сўсторин эске алынарымда, јўрегим коркуй берди, Маруся яар ла мен яар кўскö көрўнбес, ачап кўстёр кезем көрўп тургандый болды.

— Валек! — деп, Маруся агазын көрўп ийеле, сўёне берди. Мен яар кўрёрдö, онын кўстори сўйнчилў суркурай берди.

Мен ого яблоколор бердим, Валек дезе булкани сындырала, кабортозын ого берди, кабортозын дезе «профессорго» апарып берди. Берген калашты арга јок учёный алала, ижин таштабай, чайнана берди. Санаамда мени бу боро таштар торт јаба базып тургандый болды, мен јаныс јерге тепсенип, корчойып турдым.

— Мынанг чыгалык... Баралык — деп, мен Валекти тарттым. — Марусяны база апар.

— Маруся, ёрё барак — деп, Валек сыйынын кычырды.

Онойип бис ўчўлебис јердин алдынан чыгып келдис. Валек тегиндегизинен кунукчыл да, унчукпас та болды.

— Сен булкалар садып аларга городто артып ёалдың ба? — деп, мен оноң сурадым.

— Садып алар дединг бе? — деп, Валек каткырды. — Менде акча кайдан келетен?

— Айса? Сен сурал алдың ба?

— Эйе, сурал аларың!.. Меге кем беретен?
Жок, карындаш, мен оны базарда Сара деп еврей-
кадаң уурдал алгам! Ол аяарабай калган.

Оны Валек колдорын бажының алдына са-
лып, чалкайто јадып алала, тегин ле ўниле айт-
ты. Мен ондонып келеле, оноор көрдим.

— Сен уурдал алган ба?..

— Эйе!

Мен ойто ёлөңгө јада бердим, бис бир минут
кирези унчукпай јаттыбыс.

— Уурданарга јарабас, — деп, мен кунукчыл
сананып айттым.

— Бистинг улус ончолоры јүре берген... Мару-
ся аштаган, ыйлаган.

— Эйе, аштагам! — деп, кызычак комудалду
айтты.

Аштаган дегенин мен ол тушта билбейтем, је
кызычактың калганчы сөстөрин угарымда, менинг
төжимде не де андана бергендей болды, мен бо-
йымның нөкөрлөримди баштапкы ла катап кө-
рүп турғандый болым. Валек, байагы ла чылап,
ёлөңдө јадып, тенериде кайып турған карчааны
санааркаган кеберлү көрүп јатты. Эки колыла
калашты тудуп алган Марусяны көрөримде, ме-
нинг јүргегим сыйтай берди.

— Ненинг учун, ненинг учун ол керегинде сен
меге айтпадың? — деп, мен јўк арайдан ла сура-
дым.

— Мен айдарга санангам, оноң санаа алын-
гам: сенде бойыңның акчан база жок ине.

— Керек беди? Мен калашты айылымнан да
алар эдим.

— Канайда, билдирибезиненг бе?

— Эйе.

- Онойдордо, сен база уурдап алар эдин.
- Мен..., бойымның адамнан алар эдим.
- Онызы сыраңай јаман! — деп, Валек бүдүмчилүү айтты. — Мен бойымның адамнан кашан да уурдабай јадым.
- Је, мен сурап алар эдим...Меге айылдагы улус берер эди.
- Айса болзо, бергилеер эди, је берзе де, янгыс катап берер, — ончо тербезендерге нени јетиретен?
- Слер... тербезендер бе? — деп, мен араай сурадым.
- Тербезендер! — деп, Валек чугулду кезем айтты.
- Мен унчукпай бардым, бир канча минуттың бажында јанаргаjakшылажа бердим.
- Сен эмди ле јанарга ба? — деп, Валек сурады.
- Эйе, барып јадым.
- Мен бу күн бойымның нöкөрлөримле, алдын-дагы чылап неме керексибей ойноп болбогом, оның учун баргам. Менинг бала санаам канайда да булгала берди... Мен Валекти ле Марусяны сүүп те турган болзом, эмди олорго килеп, јүрөгимнинг сыйына чыдашпай бардым. Айылымда уйуктаарга эрте јаттым. Јастыкка бажымды түрттүп алала, теренг уйку менинг кöгүс-санаамдагы коронымды чыгара сокпогончо, öксөп ачу ыйлап јаттым.

VI. ПАН ТЫБУРЦИЙЛЕ ТАНЫШКАНЫМ

— Эзен! Мен сени база келбес болор деп саннагам, — деп, мен эртезинде кырга ойто катап келеримде, Валек айтты.

Ол ненинг учун онойып айтканын мен билип ийдим.

— Јок, мен... мен слерге јаантайын келип турарым — деп, мен база катап мындый суракты укпаска каруузын кату берип салдым.

Валек билдирилүү сүүне берди, бис экүлебис бойыбысты јайым туда бердибис.

— Је, не? Слердинг улустарыгар кайда? — деп, мен сурадым. — Эмдиге јетире келбegen бе?

— Јок. Олордынг кайда тенип јүргүлөгенин көрмөс билер.

Онойып бис боро күшкаштар тудатан сүмелүү баспак јонуп, јыргалды баштай бердибис. Мен баспак эдерге экелген учугымды Марусянынг колына туттургызып бердим: чеберленбес боро күшкаштар, ашка јабаарып, баспакка кийдире калып ийзе, Маруся учукты тартып ийетен, баспактынг јабузы боро күшкашты туйуктап ийетен, онынг кийининде бис оны ойто божодып ийетенис.

Тал түш киреде тенгери карангуйлай берди, кара булут чыгып келерде, күкүрттин табыжыла кожно јаш шуулап келгени угулды. Озо баштап менинг јер алдына түжер күүним јок болгон, је онынг кийининде Валек ле Маруся ондо јаантайын јаткан ине деп сананып, мен олорло кожно оноор бардым. Јер алдында карангуй ла тым болгон, је јердинг ўстүндеги күкүрттин тунгак табыжы, ондо кем де күрле јаан абралу барып јатканый, угулыш турды. Бир канча минуттынг бажында мен јер алдыла таныжа бердим, урулган јаштынг суузын јер канайда бойына шиндирип алыш турганын бис жилбиркеп угуп турдыбыс, күзүрт, суунынг чайбалганы ла күкүрттинг ўзүги јок табыжы бистинг эди-канысты чыйрадып, табыштанып ойноор күүнисти тыңыдып турды.

— Је, көс жумужып ойнооктор — деп, мен омок айттым.

Менинг көзимди јаба буулап бердилер; Маруся бойының комудалду каткызыла араай ўнденип, көжүк буттарыла таш полдо мачылдада базып турарда, мен оны тудуп болбой турган кижи болуп одо беретем, онойып турала, мен кенетийин кандый да ўлүш кижиге табардым, ол ло тарышын кем де менинг будымнаң тудуп алды. Чакту кол мени полдонг ѡрө көдүрип аларда, мен бажым төмөн болуп кейде каландай бердим. Көстөримненг танышкагым түже берди.

Бастыра бойы ўлүш, ачынып калган Тыбурций, алдынаң ѡрө көрөримде, там коркушту болуп көрүнди. Ол мени буттарымнаң тудуп алала, көстөрин јаман андандыра көрүп турды.

— Бу не, а? — деп, Валек јаар көрүп, ол кезем сурады. — Мен көрүп турзам, слер мында ёйди јыргалду ѡткүрип турган эмтиреер... јакшы нөкөрлөр таап алганаар.

— Мени божодыгар! — деп, мен мындый санбашка айалгада да эрмектенер аргам бар эмтири деп кайкап, айттым. Је пан Тыбурцийдин колы менинг будымды там тыңыда тутты.

— Айт дедим! — деп, ол Валекке база катап кизирт этти. Валек дезе бу мындый уур учуралда нени де айдып болбозын көргүзип турган чылап, эки сабарын оозына сүгүп алала, торт унчукпай турды.

Кейде ары-бери јайканып турган арга јок мени Валек килемжилү аյкап турганын ла көрүп калдым.

Пан Тыбурций мени ѡрө көдүреле, јўзим јаар көрди.

— Эге-ге! Пан јаргычы туру не, мени көстө-

рим төгүндебей турган болзо... Слер бери не керектүй келдигер?

— Божот! — деп, мен ёчёжип айттым. — Эмди ле божот! — Онойып мен тееп ийерге тургам чылап, будымды кыймыктадып ийдим, је оноң улам бойым кейде тырлангдай бердим.

Тыбурций жиркиреде каткырды.

— Ого-го! Пан јарғычы чугулданып јат... је, сен мени билбес инен. Мен — Тыбурций. Мен сени эмди ле буулайла, оттын ўстүне, чочконың балазын чылап, быжырып салар болзом.

Валектиң оп-соп түжүп калган бүдүжи керек онойып коомойтырыдан да маат јок деп тургандый болды. Менинг ырызыма, Маруся болужарга једип келди.

— Коркуба, Вася, коркуба! — деп, Маруся Тыбурцийдин буттарына јууктада базып келеле, мени көкүдип турды. — Ол качан да уулчактарды отко быжыrbай јат... Онызы төгүн!

Тыбурций мени түрген айландырып ийеле, бут бажына тургузып ииди, бу тужунда мен, бажым айланып, арай ла јыгылбадым, је ол мени колыла јомој тудуп алала, оноң ары агаш чуркага отурып, тизелерининг ортозына тургузып алды.

— Сен бери канайып келген? — деп, ол мени оноң ары шылай берди. — Удаган ба? Сен айт! — деп, мен нени де айтпай турарымда, ол Валекке јакарды.

— Удаган — деп, онызы каруузын берди.

— Удаганы канча кире?

— Алты күн.

Онойдо айтканы пан Тыбурцийге бир эмеш jaраган ошкош.

— Ого, алты күн! — деп, мени бойы јаар буруп айтты. — Алты күн — көп ёй. Кайда барып

турганынды бу ёйгө жетире сен кемге де айтпайдың ба?

— Кемге де айтпагам.

— Чын ба?

— Кемге де айтпагам — деп, мен база катап айттым.

— Мактулу!.. Байла, мынаң да ары айтпазын деп иженерге јараар. Айла, оромдордо туштаганда, мен сени јакшы уулчак деп јаантайын бодоп туратам. Јаргычы да болзо, чын ла «тербезен». Бисти јаргылаарын ба? Айтсан!

Ол чала јакшы күүндү куучындап отурды. Же мен кандый да болзо, бойымды јаман айттырганый сананып, каруузын чала ачынып бердим:

— Мен јаргычы эмезим. Мен — Вася.

— Оның бирүзи бирүзине чаптык этпей јат, Вася да јаргычы боловордон маат юк, — эмди де эмес болзо, кийининде... Керек озодон бери ондый болгон, карындаш. Көрзөн: мен — Тыбурций, ол дезе — Валек. Мен юкту, ол — база юкту. Мен, чынын айтса, уурданып јадым, ол база уурданар. Сенинг адап дезе мени јаргылап јат, сен де бир тушта база јаргылаарын!

— Валекти јаргылабазым — деп, мен бүдүжим јаманданып айттым. — Тögүн!

— Ол онойдо этпес, — деп менен ондый коркушту серемјини туураладып, Маруся адаанымды алды.

Кызычак бу јаман бүдүштү Тыбурцийдин бүдйина бүдүмилү јапшына берди, ол дезе тамыры кырлайыжып калган колыла оның сары чачын эрке сыйманп отурды.

— Же онызын сен озолодо айтпа, — деп, санбашка кижи сананып, меге, јаан кижиле эрмектежип тургандый, айтты. — Айтпа, наы!.. Кажы

ла кижиғе бойының ўлүзи берилген, кажызы ла бойының јолыла барып жат, кем билер... сенинг јолынг бистийиле тушташканы, айса болзо, јакшы. Сеге јакшы, ненинг учун дезе, тёжинде соок таштынг ордына јымжак јүректү болгоны артык—бидин бе?..

Мен нени де онгдободым, је ондый да болзо, көстөримди бу сан-башка кижиның јўзиненг албай көрүп турдым; пан Тыбурцийдин көстöри мен jaар кезе көрүп турды.

— Онгдобой јадынг, онгдобозынг да јолду, сен эм тургуза кичинек... Онынг учун сеге кыскарта айдайын: качан-качан сеге бу уулды јаргылаарга келишсе, бу тушта, слер экилегер тенек тужугарда, кожо ойноп јўреригерде, сен јолло кийимдү, јакшы азыкту јўретенг, ол дезе самтар ийимдү, ичи куру јўрген — онызын качан да ундуба... Је—деп, ол кенетийин ўнин кубултып, кезем айтты — бу мындый немени јакшы сананып јўр: сен бойынгның јаргычынга эмезе јаланды учуп бараткан күшкашка да мында көргөнингди айдар болzonг, мен сени бу печкеге будынган илеле, ыштап койгон эт эдип салбазам, мен Тыбурций Драб болбойын. Мынызын сен, байла, онгдоп турган болорынг.

— Мен кемге де айтпазым... мен... меге бери база катап келерге јараар ба?

— Кел, јöпти бериш турум... је ыштаган эт керегинде мен сеге айдып салгам. Сананып јўр!..

Ол мени божодып ийеле, бойы стененинг јаындағы турган узун тактага арыган бүдүмдү кере тееп јада берди.

— Тўку ононг алыш ал, — деп, ол кирерде бозогонынг јаында тургузып салган јаан корзина

јаар көргүзип, Валекке айтты.—От сал. Бис бүгүн курсак кайнадарыс.

Эмди ол бир минут мынан озо көстөрин айландырып, мени коркудып турган кижи эмес, суралып јүрүп, улуска базынчык көрүнеечи тиленчик эмес болды. Эмди ол айылдың ээзи ле биленниң јааны болуп, иштен јанала, айыл сакыган балдарына јакару берип турды.

Оның јашка ёткөн кийими ўлүш болды, бойының арыганы бастыра бойынан билдирип турды.

Бис Валекле экү түрген иштей бердис. Валек такпай јарыдып алды, онон бис экү јердин алдыла барган карангуй коридорго бардыс. Ондо толукта чирик болчок агаштар, кресттердин сыныктары ла эски досколор јатты, мынан бис бир канча болчоктор алала, олорды печкеге салып, отсалып ийдис. Оның кийининде Валек билгир колдорыла јаныскан курсак эдип баштады. Јарым частың бажында печкеде кёштө кандый да курсак кайнап турды, оны сакып турганча дезе, Валек ўч бутту столго сковородада амтанду буулап јаткан каарган эт тургусты.

Тыбурций туруп келди.

— Белен бе? — деп сурады. — Сүрекей јакшы. Бисле кожо отур, уулчак, — сен бойындын курсагынды иштеп алган... Господин ўредүчи, — деп, ол «профессор» јаар баштанып кыйгырды, — ийнени чачып, столго отураар!

— Эмди ле, — деп, мындый јетире санаалу куучыныла мени кайқадып, «профессор» араай айтты.

Карыган ёбөгөн ийнезин самтар кийимине кадайла, јердин алдында отургуштардың ордина турган агаш чурканың бирүзине күүн-күч јок отура берди.

Тыбурций Марусяны тизезине отургузып алды. Марусяның ла Валектинг ачаптанып ажанып турганын көрөrimde, олорго эттүү курсак јииргө каа-jaа ла келижип турганы жарт болды, Маруся керек дезе бойының ўстелип калган сабарларын да жалап ийет. Тыбурций токуналу ажанып, байла, эрмектенерге турган күүнин токтодып болбой, «профессор» jaар ууланып тудуш ла куучындап отурды. Кöörkiiy учёный Тыбурций jaар бököйип алыш, кажы ла сости ондоп тургандый сүрекей ајарулу угуп отурды. Кезикте Тыбурцийдин айтканын жарадып тургандый, бажыла араай кекип, ыңғыранып турат.

— Кижиге кöп неме керек јок — деп, Тыбурций айтты. — Чын ба? Бис тойу, эмди јаныс ла кудайга ла клеванский ксёндзко¹ быйанысты же-тириерис артты.

— Ээ, ээ! — деп «профессор» јöпсинип турды.

— Сен јöпсинип јадын, бойын дезе мында клеванский ксёндзтын кандый кереги барын билбезин де. Клеванский ксёндз јок болгон болзо, бисте каарган эт те, база бир кезек ѡскö дö немелер јок болор эди...

— Мыны слерге клеванский ксёндз берген бе? — деп, адама килеп јүретен клеванский ксёндзтын тегерик јўзи, эрү чырайы санаама кирерде, мейін кенетийин сурадым.

— Бү кичинек уулчактын санаазы јилбиркек — деп, Тыбурций алдындагы ла аайынча «профессор» jaар баштанып айтты. — Чындал та, бис онон сурабаган да болзобыс, бу немелерди бастыразын биске онын агарузы берген. Айса болзо, онын он колы нени берип турганын јаныс ла сол

¹ Ксёндз — Польшада католический церковный абызы.

колы билбegen эмес, эки колы экүлези де бу берген немелер керегинде эш неме билбegen деп айдарга келижер.

Бу јарты юк булгакту эрмектен мен јаныс ла немe билип алдым: бу немелерди Тыбурций кандый да башка эп-сүмелe тапкан, мен база катап сурабай токтодынып болбодым:

— Слер оны... бойыгар алып алдыгар ба?

— Бу уулчак немени билетен кижи эмтири деп, Тыбурций алдындагы ла аайынча оноң ары куучындады. — Јаныс ол ксёнздты көрбөгөни ачынчылу: оның ичи төртөн көнөк суу киргедий бочко ошкош, оның учун ого ёткүре ажанарга jaрабас. Мында отурган бистер дезе ончобыс ёткүре арык деп айдарга јараар, оның учун биске бир кезек курсак келишсе, биске качан да артык болбос... Мен чын айдып јадым ба?

— Ээ, ээ! — деп, «профессор», сананып отурала, катап айтты.

— Је карын! Эмди слер сүреен учурлу айттыгар, оноң башка, бу кичинек уулчактың санаашүүлтези бир кезек учёныйлардынын курч деп сананып тургам... Је сен, — деп ол мен јаар көнетийин бурулды, — кандый да болзо, эм тургуза тенек, көп немени ондобой јадынг. Кичинек балам дезе онгдол жат: сеге каарган эт экелип бергеним јакшы ба, айтсанг, Марусям.

— Јакшы! — деп, кызычак, чанкыр көстөриле жалтырт эдип, каруузын берди. — Маня аштап турган.

Бу күн энгиргеери мен чайып калган башту, санааркаган бүдүмдү јанып бараттым. Тыбурцийдин сан башка эрмегин укканым «уурданарга jaрабас» деп менинг санаамды бир де минутка аланзытпады. Карын, менинг алдында јүрегим

сыстаганча сананып турган санаам оноң тынгый берди. Суранчыктар... уурчылар... Олордо жүрт јок!.. Ондый улусты јаман көргүлейтенин мен билетем. Олорды јаман көрөр күүним менинг öзök-буурымнаң көдүрилип турганын мен сезип турдым, же мен бу улусла најылажып, олорды јакшы көрүп турган күүнимди корулап, јаман күүнимди базырып турдым. Онайдо Валектин ле Марусяның јүрүмине килеген күүним тынгый берди, же олорло најылажар күүним јоголбоды. «Уурдаарга јарабас» деген санаа артып калды. Же ол кичинек кызычак ўстелип калган сабарларын јалап, сүүнип отурганы санаама киргенде, мен Марусяның ла Валектин сүүнгенине база сүүнип турдым.

Карапай садтың јолыла базып барадып, мен кенетийин адама учурадым. Ол, темиккени аайынча, јемире көргөн бүдүштү ары-бери базып јүрди. Оның көрүжи алдындағызындый ок, сан-башка тумандалып калгандый болды. Оның јанына базып келеримде, ол мени ийнинмнен тутты:

— Кайдан келдин?

— Мен... соодоп базып јүргем...

Ол мени аյқтап көрүп, нени де айдарга сананды, же оның кийининде чырайын катап ла јемире көрүп, колыла јаңып ийеле, база берди. Мен оның колыла јаңып ийгенининг учурын ол до түшта билип турган ошкожым:

«Je, түнгей ле... Энези эмди јок!..»

Мен бойымның јүрүмимде баштапкы катап төгүндегеним бу болор.

Мен адамнаң јаантайын коркуп јүретем, эмди дезе оноң тынг коркуур болдым. Эмди менде сүреен көп јарты јок суректар ла шүүлтөлөр бар болгон. Ол мени ондол болор бо? Бойымның нöкөрлөриме јаман этпей, ончозын адама

айдып берер аргам бар ба? Менинг «јаман улусла» таныш болгонымды ол качан бир билип алар деп санангамда да, торт тыркыражып туратам, је Валектенг ле Марусяданг айрылар аргам јок болгон. Берген сөзимди бүдүрбезем, мен олорго тушташкан тушта уйадыма удура көрүп те болбос эдим.

VII. КҮСКИДЕ

Күе јууктап келди. Жаланды улус аш кезип турган; агаشتардың бўри саргарып турган. Оныла коштой бистинг Маруся сырныгытып оорып турды.

Ол неге де комудабайтан, јаңыс ла эди-каны шўүлип турды, онын јўзи там ла куугарып, кўстёри ёчомўкетелип, јаан боло берген, кирбиктерин ол арайдан ла кўдўрип турган.

Мен эмди «јаман улус» ўйде де болзо, жалтанибай ла барып турдым. Мен олоргоjakши ўренижип, кырга келгемде, сырангай бойынынг книжизи ошкош боло бердим. Јўруми јарты јок уулдар меге ок-саадак јазап беретендер, кызыл тумчукту бийик сынду юнкер¹ мени кейде, такпай чылап, айландырып, гимнастикага ўредип турды. Јаңыс ла «профессор» алдындагы ла аайынча кандый да ал-санаага алдырган отураг болды.

Бу улус ончозы Тыбурцийден башка јаткан, Тыбурций дезе бойынынг «билезиле» байагы айдылган јердинг алдында јаткан.

Кўс там ла јууктап келди, тенгери улам ла бу-

¹ Юнкер — каан тужунда Россиянда военный школдынг ўренчиги.

луттарла бўркелип турды, јалаңдар туманда бо-
зомтып көрўнет, јаштын сузы јерге табышта-
нып урулып турганда, јердин алдында јаңыс ай
ла кунукчылду кўўлеп угулып турды.

Мындиј јут кўнде меге айылымнан чыгып ба-
рарга кўч болгон, айла айылдан чыгарымда ла
улус көрбозин деп санаатам, бастыра бойым
ўлўш јанып келгемде, кийимимди пеккенинг јаны-
на бойим илип салала, араайынан тёжёккё ја-
дып, нянькалардын ла служканкалардын ёйи-ке-
ми ѡюк арбыжына калажырап унчукпай туратам.

Нўкёрлёриме келген сайын, Марусянынг там
ла коомойтып баратканын сезип турдым. Эмди ол
ару кейге торт чыкпай турган. Јер алдынынг ка-
рангуй, унчукпас јутпазы — боро таш — бойынын
коркушту ижин амыры јогынан ёткўрип, кичинек
балачактын јўрўмин соорып турган. Кызычак эм-
ди кўп јарымында тёжёктон турбайтан, бис Ва-
лекле экў дезе оны соододып, оны бир де эмеш
болзо каткыртарга бастыра кўчибисти салып ту-
ратаныс.

Эмди, мен «јаман улуска» чек ўрениже бере-
римде, Марусянынг кунукчылду кўлўмизиренгени
сыйынымнынг кўлўмизиренгениндиј болуп турды; је
мында мени коомой кылыкту деп кем де кезе-
дип айтпайтан, мында арбанчак нянька да ѡюк,
мында мен керектў болгом — мен келзем ле,
кызычактын јаактары сўёнчилў кызара берете-
нин мен кўрўп туратам. Валек мени, карындажын
кучактагандый, кучактап алатаң, керек дезе Ты-
бурций де кажы бирде бис ўчўни қандый да сан-
башка кўрўжиле аյыктап туратан, ол тушта онын
кўстёринде јаш мелтирт эдетен.

Бир кезек ёйғо тенгери катап ла айаза берген,
топсуп бараткан јердинг ўстүнде кыш тўжеринин

алдында калганчы катап айас күн жаркындалып турды. Бис Марусяны күнүң сайын ёрө алыш чыгарып турдыбыс, мында оның эрчими кирип тургандый болды, кызычак јаан көстөриле айланыра көрүп отуратан, јаактары кызара беретен, јер алдының боро таштарының соорып барган јүрүмүн салкын ару эзиниле ойто кийдире согуп тургандый болды. Је ондай јакшы күндер узак турбады.

Ол ортозында мениң ўстүмде булуттар база јуулыхып келди. Мен бир катап эртен тура садла базып јўреримде, ондо адамды ла замоктон келген карыган Янушты көрүп ийдим. Обоғон јалканчып эңчейип, нени де айдып турды, адам чугулданым калган бүдүштү коштой турды, ол чугулын бадырып болбой турганы мангдайындагы јаан чырыжынаң билдирип турды. Учы-учында ол, Янушты бойының јолынан јайладып тургандый, колын ичкеери сунды:

— Ары кедери барыгар! Слер карыган копчы!

Обоғон көстөрин јыпыйладып, бөрүгин тудунып алыш, катап ла озолодо јүгүрип, адамның јолына туруп алды. Адамның көстөри казырланып суркурай берди. Януш араай куучындал турган, оның сөстөри меге угулбады, је адамның кезе соккон немедий сөстөри меге јарт угулыш, чыбык тийгендий билдирип турды.

— Бир де сөскө бүтпей јадым... Слерге ол улустаң не керек болгон? Керелеринг кайда?.. Сөёлө айткан комудалды мен укпай јадым, бичикле јетиргенигерди дезе слер керелеп берер учурлу... Унчукпагар! Онызы мениң бойымның керегим... Угар да күүним јок.

Учы-учында ол Янушты туура ийдип салды, онызы катап берижерге тидинип болбоды, адам

туура јол јаар буруларда, мен чеденниң әжиги
јаар јүгүрдим.

Мен замоктоң келген карыган ўкюни сырангай
сүүбейтем, эмди јүргөм јаман сезип, селт этти.
Бу уккан эрмек мениң нöкөрлөрим керегинде,
айса болзо, мен де керегинде болгон деп, мен би-
лип турдым. Мен бу учурал керегинде айдып бे-
реримде, Тыбурций јўзин сан башка тыртыштып
ийди:

— У-уф, уулчак, кандый јаман солун табыш
айттын... О, шилемир, карыган тўлкў!

— Адам оны сўрўп ийген — деп, мен оны то-
кунаткан кеберлў айттым.

— Уулчак, сениң аданг јердин ўстүндеги бас-
тыра јарғычылардын энг ле артыгы. Ондо јўрек
бар, ол кёп немени билер. Айса болзо, Януштын
айтканын ол бойы да билер, ё ол унчукпай јат; ол
калганчы ичегенинде јаткан тижи ѡок карыган ан-
ла беришпес кўёндў... Ёе, уулчак, сеге оны канай-
ып јартап берейин? Сениң аданг бийге иштеп јат,
бийдин ады — закон, јаң. Закон уйуктап јаткан-
да, сениң адангда бойынын кўстори де, јўреги де
бар: бу бий ойгонып ла келзе, сениң адана гайдар:

«Ёе, јарғычы, Тыбурций Драб беди, оны ка-
найда айдатан эди, оны аллып кўрёр керек эмес
пе!» — ол ёйдёнг ала јарғычы тургуза ла јўргин
тўлкўурле бўктоп салар, ол тужунда пан јарғы-
чынын колы коркушту кату болор, ондый колдон
пан Тыбурций айрылар деп сананарага да бол-
бос... Билип турун ба, уулчак?.. Бастыра тўбек
мындый немеден улам чыккан: мен бир тушта за-
конло бир эмеш тартижу эткем... ол эмезе, биле-
ринг бе, сакыбас јанынаң кериш болгон... Ээ, уул-
чак, коркушту тың кериш болгон...

Бу сўсторди айдала, Тыбурций ёрё туруп, Ма-

русяны күчкөктөн алала, оныла көнин ыраактагы толукка барып, бойының не де айы јок јаман бажын оның кичинек тёжине јапшыра тудуп, балазын окшоп турды. Мен дезе кайкамчылу кишинг кайкамчылу куучыны керегинде санаып, турган ла јериме кыймыктанбай узак туруп калдым. Эрмеги саң башка, јарты јок то болгон болзо, Тыбурций адам керегинде нени айтканын мен сүрекей јакшы билип алдым, адам эмди менинг санаамда там көдүрилип, казыр да болзо, је кишининг күүнине јарап турган күчтү, кандый да мактулу кижидей боло берди. Је оныла коштой ёсқо, ачу санаа тыңып чыкты...

«Көрзөң, менинг адам кандый! — деп санаатам. — Је ондый да болзо, ол мени сүүбей жат».

VIII. НААДАЙ

Айас күндер ёдё берген, Марұся катап ла коомыйтый берди. Бис оның санаазын эмеш жарыдарга канайып та албаданзабыс, ол очомүктеле берген жаан көстөриле күүн-күч жок көрүп жатты, бис оның каткызын укпаганынан бери удай берди. Мен бойымның ойынчыктарымды жердин алды жаар экелип турдым, же олор до кызычакты қыскала ёйгө соододып турды. Ол тужунда мен Марұся керегинде Соня сыйыныма айдар деп сандым.

Соняда јүзин јараштыра будуктап салған, күделиден эткен чачту јаан наадай бар болгон. Оны Соняга ёлёр алдында энем сыйлап берген. Бу наадайга мен тың иженип тургам, оның учун сыйынымды садтың тууразындагы јолго кычырып алала, меге наадайды удурумга берзин деп суралып жатыр.

дым. Мен јайнап, качан да бойында ойынчыктар болбогон јокту оору кызычак керегинде сүреен кичеенип айдып келеримде, Соня озо баштап наадайды бойына јаба тудуп турала, онон меге берип, эки-ўч күннинг туркунына наадай керегинде нени де айтпай, ёскö ойынчыктырыла ойноор болуп јөпсинди.

Бу наадайга Маруся сүреен сүёнди. Күскидеги чечек чилеп, чалдыгып бараткан Маруся кенетийин тындана бергендей болды. Бойының јаны таныжыла эрмектежип, ол мени тың кучактап, сүүнчилү каткырып турды... Кичинек наадай кайкамчылу неме этти: узак ёйдин туркунына тёжёткөн турбаган Маруся сары башту кызычагын јединип алала, базар боло берди, кезикте дезе чак јок буттарыла, алдындагызы чылап ок, мачылда да јүгүрип те турды.

Меге дезе бу наадайла берижип кёп коркупчочуурга келишкен. Мен оны койынма сугуп аала, кыр јаар барып јадарымда, јолдо меге карыган Януш туштайла, менинг кийинимнен узак кörüp, бажын јайкап турган. Онон бир-эки күннинг башында карыган няня керекти сезип ийеле, наадайды бедирей берди. Соня оны токунадарга санаип, меге наадай керек јок, ол ойноп барган, удавас келер деп айдып турды. Је оның эрмеги служанкаларды там кайкадып, мында кандый да башка керек болгон деп сезиндирип турды. Адама айылдагы улус нени де айткалас болгон, је карыган Януш ого база катап келеле, алдындагызынан чугулду сүрдүрип ийген. Адам ол ло күнде мени садтың эжигине токтодып алала, кайдаар да барба деди. Эртенгизинде ондый ок неме болды, јük ле тортүнчи күнде мен эртен тұра эрте тұ-

рала, адам тургалакта, чеденди ажыра калып, јүре бердим.

Кырда керектер коомой болгон. Маруся катап ла турбай барган. Оның јёзи саң башка кызырып, сары чачы јастыкта јайылып калган јатты, ол кемди де таныбай турды. Оның јанында кызыл јаакту ла тенексў јылтырууш көстү наадай јатты.

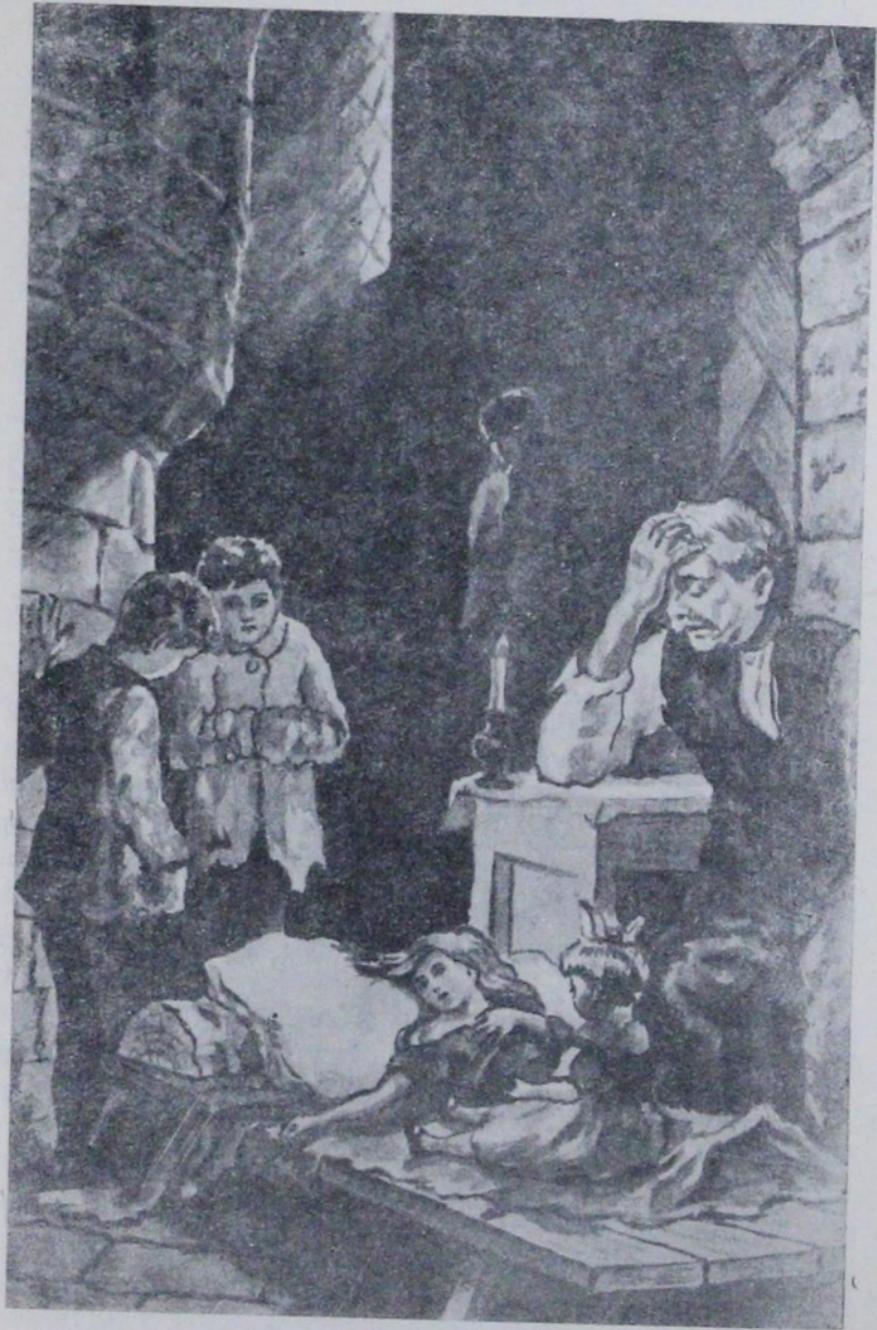
Мен Валекке айылдагы керектерди айдып бердим, бис наадайды ойто апарып берер керек деп јөптöштис. Наадайды апарганын Маруся билбес те деп санандыс. Је бис јастырганыс! Санаазы энделип калган кызычактың колынан наадайды аларымда ла, ол көстöрин ачып, мени де јакши кörбöй, бойла не болуп турганын да билип болбай тургандый, öчöмик кörüжile кörüp ииди, оноң кенетийин араай, је комудалду ыйлай берди; чырайы чыгып, санаазы энделип турган балага наадайдан айрыларга сүреен ачу болгонын билип, мен коркуган бойынча, наадайды алдындагы јерине түрген салып койдым. Кызычак күлümзиренип ийеле, наадайды бойына јаба тудуп, токунай берди. Мен кичинек нökörimди оның кыскачак јүрүминде болгон баштапкы ла калганчы сүүнчизинең айрыырга сананган эмтириим деп, јаны ла билдим.

— Валек мен јаар јалтамчылу көрди.

— Эмди канайдар? — деп, ол кунукчылду сурады.

Тактада отурган Тыбурций, бажын кунукчыл салактадып, мен јаар онайдо ок суракту кörüp отурды. Оның учун мен, неме керексибей турган кижи болуп кörүнерге албаданып, омок айттым:

— Алдырбас! Нянька наадайды ундуп салган болбой.

Је эмеген ундумбаган. Мен јанып келеримде, меге Януш база ла эжикте түштады, Соня ыйлаган эмтири, нянька дезе мен јаар чугулду, кезе көрүп, тижи јок оозыла пени де кимиренип айтты.

Адам, кайда јүрдин деп сурайла, мени онон сурагы јогынан айылдан кандай да керекке барбазын деп катап јакыйла, токтоп калды. Адамныңjakарузы кату болгон; оны укпаска мен тидинип болбодым, је онойдо ок суранарга да тидинип болбой тургам.

Шыралу торт күнötти. Мен садтың ортозыла кунукчылду базып, кыр јаар эрикчендү көрүп, менинг ўстүмде јуулып келген күкүртти сакып јүрдим. Не болорын мен билбей тургам, је јүргимде сүреен уур болгон. Бу ёйгө жетире мени кем де сокпогон, адам меге сабарла да тийбegen, мен онон бир кату сөс тө укпагам. Эмди мен уур санаага алдырып јүрдим.

Учы-учында мени адамның кабинедине қычыргылады. Мен кирип келеле, эжиктинг јанына жалтамчылу токтой түштим. Көзнөктөң күски кунукчыл күн карап турды. Адам бир канча ёйдин туркунына энемнинг сүрининг алдында турган отургужында кайра да көрбөй отурды. Мен јүргимнинг чочудылу согулып турганын угуп турдым.

Учы-учында ол кайра көрди. Мен адам јаар көрлөө, ол ло тарыйын төмөн көрдим. Адамның јүзи меге коркушту деп көрүнди. Јарым минут кире ёйötти, бу ёйдин туркунына адам мен јаар уур, кыймык јок кезе көрүп отурганын сезип турдым.

— Сыйыныңның наадайын сен алдың ба?

Бу сөстөр меге кенетийин кезем согула бергендей болды, мен чочуп, селт эттим.

— Эйе — деп, мен араай каруузын бердим.

— Ол эненгнің сыйы, оны кереестеп жүрер көрек деп билеринг бе? Сен оны уурдал алған ба?

— Жок, — деп, бажымды ёрё көдүрип айттым.

— Канайып жок? — деп, адам, кенетийин отургушты ийде салып, кыйғырып ийди.

— Сен оны уурдал алала, апарып берген!... Сен оны кемге апарып бердин? Айт!

Ол меге түрген жууктай базып келеле, уур колын ийиниме салды. Мен жүк арайдағ бажымды көдүреле, ёрё көрдим. Адамның жүзи куугарып калган, көстөри чугулду суркурап турды. Мен бастыра бойым жуурыла бердим.

— Же, кайтын?.. Айтсан! — Мениң ийинимди тудуп турған колы там тыңыда тутты.

— Айтпазым! — деп, мен каруузын араай бердим.

— Жок, айдарын! — деп, адам кизирт этти, оның ўнинде дезе кезедү угулды.

— Айтпазым, — деп, мен оноң араай шымырандым.

— Айдарын, айдарын!..

Бу сөсти ол тунгак ўниле айтты, ол кородоп ло албаданып айдып турғандай болды. Оның колы тыркырап турғанын мен сезип, бажымды там ла салактадып турдым, көзимнің жакы әэчий-деечий тамчылап, полго түжүп турды, яе мен угулар-угулбас айдып ла турдым:

— Жок, айтпазым... Качан да... Не де болзо!

Бу тушта менде адамның кылыш-яңы билдирип келди. Ол мени канайда да кыйнаған болзо, менен оноң ёскө сөс угуп болбос эди. Оның кезедүзине удура мениң төжимде адазы керексибей таштап ийген баланың яңы ла билип келген ачынған санаазы көдүрилип турды, ого коштой,

меге ондо, эски часовняда, каруузып, мени эркелткен улусты там тыңыда сүүп турдым.

Адам уур ўшкүрип ийди. Мен онон тың јуурыла бердим, көзимнин изү сузы јаактарымды örtötп турды. Мен сакып турдым.

Адам коркушту бачымат чугулду кижи, эмди оның көксинде чугулы кайнап турган деп, мен билип тургам. Ол мени канайып ийгей не? Же эмди сананзам, ол тушта мен бойым учун коркуган эмес ошкожым... Бу да коркушту ѡйдö мен адамды сүүп тургам, же ол дезе эмди ле токтодынып болбой, менинг сүүгенимди оодо согуп салар деп коркугам.

Оноң торт коркубай бардым. Мен бу жеткерлү керек капшай учына жетсин деп күүнзеп турган ошкожым. Ондый болзо... болзын, карынjakши — чын, карын jakши.

Адам катап ла уур ўшкүрди. Ол та бойы токтодынган, мен эмдиге жетире билбей јадым. Же бу коркушту ѡйдö ачык көзнөктинг ары жанаңда кенетийин Тыбурцийдин кезем ўни угулды:

— Эге-ге... менинг кайран кичинек нöкörим...

«Тыбурций келген!» деп менинг санаама киреконды, же керек дезе адамның колы селт эде бергенин сезип те турзам, Тыбурцийдин келгени бе, айла кандый бир öсkö керек пе адамның ла менинг ортобыска кирип, кыйалтазы јок болтон керекти токтодып салар деп мен иженбедим де.

Ол ортозында Тыбурций киретен эжикти түрген ачып, бозогодо токтой түжеле, бир секундка бис экүни бойының, шүлүзиннинг кози ошкош, курч көзиле аյыктады.

— Эге-ге! Менинг кичинек нöкörим сырангай уүр айалгада эмтири... — деди.

Адам оны кату көрүжиле кайкап көрди,

је Тыбурций токуналу турды. Эмди ол чырайын тыртыйтпай, төп турды, оның көстөри сүреен кунукчыл болды.

— Пан јаргычы! — деп, ол јымжада баштады. — Слер чындык кижи... баланы божодып ийигер. Уулчак «јаман улусла» кожо болгон, је, кудай көрүп жат, ол коомой неме этпеген, оның јүргеги менинг самтар балдарыма тартылып турган болзо, сөзим берип турум, торт мени бууп салзын деп јакарыгар, је оның учун уулчакты бурулаарга мен бербезим. Сенинг наадайынг бу, уулчак!..

Ол түйүнчекти чечеле, оноң наадайды чыгарып келди.

Адам ийинимди божодып ийди. Оның алан кайкаганы чырайынан көрүнди.

— Онызы не дегени? — деп, ол учы-учында сурады.

— Уулчакты божодып ийигер, — деп, Тыбурций катап айтты, оның јаан алаканы менинг каландап калган бажымды эрке сыймап ийди. — Слер кезедүле нени де эдип болбозыгар, слердинг билерге турганыгарды мен ончозын слерге күүнзеп куучындап берерим... Оскö комнатага баралык, пан јаргычы.

Пан Тыбурций јаар кайкап көрүп турган адам мойношподы. Олор экү чыга бердилер, мен дезе јүргегимди сыстадып турган санаага бастыртып, артып калдым. Не болуп турганын, бойымның кылышымды бу ёйдö мен ондобой тургандый болгом. Мында јаңыс ла кичинек уулчак болгон, оның јүргегинде эки башка санаа көдүрилип турган: чугул ла сүүгени, ол эки санаа тың согулышка бергендей болордо, јүргеги булгала берген. Ол уулчак мен болгом, мен дезе бойым бойыма килем турган ошкош болдым. Эжиктинг ары јанында

угулар-угулбас эрмектежип турган эки ўн угұлып турды...

Кабинеттинг әжиги ачылып, куучындаждып турған эки кижи кирип келерде, мен ол ло жеримде турдым. Бажымды кемнинг де колы әркө сыймап турганын сезип ийеле, селт эде бердим. Онызы адамның колы болгон.

Тыбурций мени адамның көзинче ле колына алып, тизезине отургузып алды.

— Биске кел — деп, ол айтты, — адант сени менинг кызычагымла әзендердеги аларга божодып ийер. Ол... ол жада калган.

Тыбурцийдин ўни ўзүктеле берди, көстөри саң башка типилдей берди, је Тыбурций ол ло тарыйын туруп, мени полго тургузып салала, түрген чыга берди.

Мен адам жаар суракту көрдим. Эмди менинг алдымда торт ёскө кижи турды, је бу ла кижиде мен кандый да меге жуук, төрөён кижиини жаңы ла көрдим. Ол мен жаар бойының алдындағы ла кунукчыл көстөриле көрүп турды, је эмди оның көстөри кайқап, нени де сураарга турғандый болды. Жаңы ла экүлебистинг ўстүбисте откөн жоткон адамның жүргегин көжөгөлөп турган боро туманды жайа согуп барғандый болды. Адам да мени бойының уулы деп жаңы ла танып турғандый турды.

Мен, оның колын бүдүмчилүү алыш, айттым:

— Мен уурдал алган эмезим... Соня меге оны удурумга бойы берген...

— Эйе — деп, ол санааркап калғандый айтты, — мен билерим... Мен сенинг алдында бурулу, уулым, сен оны качан-качан ундууп саларга, байла, кичеенеринг, чын ба?

Мен оның колын түрген ала койоло, окшой

бердим. Ол эмди мен jaар, байагы чылап, качан да кату көрбөс деп мен билип турдым, узак ойгө адамды сүүп жүрген сүүш менинг жүргегиме толуп келди.

Эмди мен онон коркубай түргам.

— Сен мени эмди кыр jaар божодорын ба? — деп, мен, кенетийин Тыбурцийдин кычырганын эске алынып, сурадым.

— Же... Бар, бар, уулчагым, эзендежип ал — деп, ол жымжак ўниле айтты. — Чындал, эмеш сакып ал... уулчак.

Ол бойынын уйуктаар кыбына барды, бир канча минуттын бажында онон ойто чыгала, менинг колыма бир канча чаазын акча салып иди.

— Мыны... Тыбурцийге бер... Мен оны алзын деп, сүреен сурал турум деп айт — билип турун ба? Сүреен сурал турум — бу акчаны сенен... алзын деп... Сен билдинг бе? База мынайда айт — деп, адам, эмеш аланзып турала, айтты — ол мында бир... Федоровичти билетен болзо, ол бистинг городтон баратан болзо, торт болор эди деп айтсын... Эмди бар, уулчагым, бар капшай — деди.

Мен Тыбурцийге кырда једиштим, тынарсып, туктурылып, адамнын жакылтазын анаар-мынаар келишире бүдүрип салдым.

— Сүрекей сурал туру... адам... — Онойып, мен онын колына адамнын берген акчазын сугуп турдым.

Мен онын жүзи jaар көрбөдим. Акчаны ол алды, Федорович керегинде айткан жакаруны бүркүллип калган угуп алды.

Жердин алдында, карантуй толукта, Маруся тактанын ўстүнде жатты. Олём деген сөстинг учурин бала жеткил билбей жат. Көстинг ачу жажы эм-

ди ле, бу тыны јок јаткан баланы көрөримде, та-
магымды кезе тудуп ииди. Менинг кичинек нёкө-
рим кыймыгы јок, јўзи сүймайып калган кунук-
чыл чырайлу јатты. Жумулып калган көстөри эмеш
онгкойып келтир, көстөрининг алды көгөрип кал-
ганы иле көрүнип турды. Эмеш ачык оозы кунук-
чыл эмтири. Маруся бисти ыйлабазын дёп токуна-
дып тургандый болды.

«Профессор» баш јанында туруп, бажын јай-
кайт. Кем де толукта часовняның јабынчызынан
кодорып алган эски досколордорон межик белетеп,
малтала чатылдадып турды. Марусяның межиги-
не кўски чечектер салдылар. Валек уйку аразын-
да бастыра бойы сиркирежип, кезикте ыйлап
ийип, толукта уйуктап јатты.

У Ч Ы

Бу керектердинг кийининде удабай «јаман улус» јер сайын таркай берген.

Тыбурций ле Валек кенетийин јоголып калдylар, олордың бистинг городко кайданг келгенин кем де билбegen, онайдо ок кайда барғылаганын кем де айдып болбос болды.

Эски часовня ўзак турганынаң улам тың эс-кирип калган. Озо баштап оның јабынтызы јемирилип түжеле, јер алдындагы кыптың потологын ойо баскан. Оноң часовняны айландыра јер јемирилип, алдындагызынаң коркушту боло берди, ўкүлер там ла тың эдип тураг болды, сөöктөрдöги оттор дезе карангүй күски түндерде көгөрижип, јаман белгелеп јалтыражып турдылар.

Је бир кишининг сөёгин јууган јerde кажы ла жаста јаш ёлөң жажарып, чечектерле чокурлана берет. Бу сөёкти ортозын јуук агаш казыктарла чедендеp салган.

Бис Соняла экү, кезикте адам да кожо, бу сөёккө келип туратаныс, бис ондо араай шымыранып турган кайынгынг көлёткөзинде туманда араай јалтырап турган городтың бүдүмин көрүп отурага сүүйтенибис. Мында сыйынымла экү ко-жо бичиктер кычырып, келер ёиди санаанып, бойыстың баштапкы, јаш тужундагы ак-чек санаашшүүлтебисти шүүжип туратаныс. Биске бу тымык, төрөл городыстанг ырап баар ёй келерде, мында ок, калганчы күнде, бис экүлебис, јүрүмисти ак-чек јүрөргө кичинек баланың сөёгин јууган јerde чертengенис.

В. Г. Короленко
ДЕТИ ПОДЗЕМЕЛЬЯ
На алтайском языке.

Редактор Е. Г. Мултуева.
Технический редактор М. И. Техников.
Корректоры А. Борбуев и М. Аргокова.

* * *

Сдано в набор 13/VIII—57 г. Подписано к
печати 2/IX—57 г. Формат 84Х108 1/₃₂.
Печ л. 2,25. Уч.-изд. л. 2,56. Тираж 1000 экз.
Заказ №. 69. Цена 80 к. Баазы 80 акча.

* * *

Горно-Алтайский книжный издательство.
15 №-лү типография, г. Горно-Алтайск,
Сталиннинг адыла адалган проспект, 17.

Баазы 80 акча.
Цена

коп. *ц 1. 1. 1861 г. на*
Цена 80 к.

В. Короленко

Дети подземелья

На алтайском языке